

VLASTA JALUŠIČ IN MILICA G. ANTIĆ

ŽENSKÉ - POLITIKE -
MOŽNOSTI

PERSPEKTIVE POLITIKE ENAKIH MOŽNOSTI
V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI

VLASTA JALUŠIČ IN MILICA G. ANTIĆ
ŽENSKÉ - POLITIKE - MOŽNOSTI
PERSPEKTIVE POLITIKE ENAKIH MOŽNOSTI V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI

LEKTURA: MOJCA DOBNIKAR
PREVOD: OLGA VUKOVIĆ
OBLIKOVANJE: IRENA WÖLLE
TISK: STANE PEKLAJ

© MIROVNI INŠTITUT, 2001

IZID KNJIGE JE OMOGOČIL OPEN SOCIETY INSTITUTE

ZBIRKA POLITIKE

IZDAJATELJ: MIROVNI INŠTITUT
INŠTITUT ZA SODOBNE DRUŽBENE IN POLITIČNE ŠTUDIJE
METELKOVA 6
SI-1000 LJUBLJANA
E: INFO@MIROVNI-INSTITUT.SI
WWW.MIROVNI-INSTITUT.SI

UREDNIK: ALDO MILOHNIĆ

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

396.9(4-014/-015)

JALUŠIČ, Vlasta

Ženske, politike, možnosti : perspektive politike enakih
možnosti v srednji in vzhodni Evropi / Vlasta Jalušič in Milica G. Antić. -
Ljubljana : Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične
študije, 2001. - (Zbirka Politike)

Vsebuje tudi prevod, tiskan v obratni smeri : Women, politics, equal
opportunities / translation Olga Vuković

ISBN 961-90932-0-8

1. Antić, Milica G. 2. Jalušič, Vlasta: Women, politics, equal opportunities
113631744

VSEBINA

- 11 ENAKOST SPOLOV IN POLITIKA ENAKIH MOŽNOSTI
V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI
- 11 UVOD
- 15 KAJ JE POLITIKA ENAKIH MOŽNOSTI

- 19 INSTITUCIONALNI MEHANIZMI IN MOŽNOSTI
ZA IMPLEMENTACIJE POLITIKE ENAKIH MOŽNOSTI
- 23 PRIKAZ OBSTOJEČIH NACIONALNIH MEHANIZMOV
- 24 TEŽAVE OBSTOJEČIH MEHANIZMOV

- 27 CIVILNA DRUŽBA IN POLITIČNA AGENDA
- 29 STRATEGIJE DELOVANJA ŽENSKIH GIBANJ, OBLIKOVANJE AGENDE
IN POLITIKA ENAKIH MOŽNOSTI
- 33 JAVNE RAZPRAVE - SKLEP

- 35 STRANKE, VOLILNI SISTEMI IN POLITIKA
ENAKIH MOŽNOSTI
- 36 POMEN VOLILNEGA SISTEMA
- 40 VLOGA POLITIČNIH STRANK
- 40 SPLOŠNE ZNAČILNOSTI STRANKARSKIH SISTEMOV DRŽAV SREDNJE
IN VZHODNE EVROPE
- 42 NEPOSREDEN VPLIV STRANK NA IZVOLITVENE MOŽNOSTI ŽENSK
- 46 STRANKE IN ŽENSKO - NESREČNO RAZMERJE

- 49 SKLEP

- 55 PRIPOROČILA
- 55 SPLOŠNA PRIPOROČILA
- 56 KONKRETNA PRIPOROČILA ZA RAZLIČNA PODROČJA

- 59 LITERATURA

- 67 POVZETEK

Študijo posvečava stanovskemu kolegu in sodelavcu Gregorju Tomcu in drugim kolegom in kolegicam, ki v javnosti zavzeto nasprotujejo uvedbi mehanizmov enakih možnosti.

Raziskovanje na projektu *Perspektive politike enakih možnosti v srednji in vzhodni Evropi* so finančno omogočili: "Social Consequences of Economic Transformation in East-Central Europe" (SOCO) program (Institute for Human Sciences), ki ga podpirata Sklad za sodelovanje s srednjo in vzhodno Evropo pri avstrijskem zveznem kanclerju in Ford Foundation (New York) ter Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije. Publikacijo je omogočil Open Society Institute, New York.

VLASTA JALUŠIČ IN MILICA G. ANTIĆ

Pričujoča študija je rezultat primerjalnega raziskovalnega projekta "Perspektive politike enakih možnosti v srednji in vzhodni Evropi (Češka, Slovaška, Madžarska, Poljska in Slovenija)", ki je v letih 1998-2001 potekal na Mirovnem inštitutu. Izhodišče projekta je bilo dejstvo, da v državah navedene regije kljub desetletnemu tranzicijskemu obdobju še vedno obstajajo le šibki mehanizmi za promocijo enakosti spolov ter redke iniciative za povečanje participacije žensk v politiki.

Naš namen je bil raziskati elemente obstoječih politik enakih možnosti, njihove značilnosti in probleme ter na tej osnovi oblikovati predloge za spremembe oziroma za strategije politik na tem področju v prihodnosti. Pri tem smo izhajali iz analize politične kulture v navedenih državah, ki ni naklonjena politikam enakih možnosti, saj temelji na liberalnem tržnem modelu in neparticipativnosti v sferi politike, ob tem pa je situirana v kontekstu treh strukturno zgodovinskih elementov - antipolitike, antifeminizma in močnega liberalnega diskurza (Jalušič, 1999). Prav zato so problemi strukturne diskriminacije prikriti in tematika enakih možnosti ne more postati pomemben del politične agende. Naša glavna hipoteza je bila, da je za oblikovanje učinkovite politike enakih možnosti nujno prizadevanje za večjo participacijo žensk v sferi institucionalne politike. Za oblikovanje poti do cilja pa bi bilo potrebno predvsem sodelovanje dveh sfer politike oziroma dveh možnih področij političnega delovanja - države in institucionalne politike (skupaj s političnimi strankami) ter iniciativ civilne družbe.

V projektu, ki je bil komparativne narave, smo se osredotočili predvsem na vprašanje mehanizmov in politik podpore ženskam za večjo participacijo v sferi institucionalne politike in predvsem strank, vendar smo se hkrati nujno ukvarjali tudi z drugimi vprašanji politične agende in javnih politik, saj so le-te tesno povezane z vprašanjem možnosti politične participacije in aktivnega državljanstva.

ENAKOST SPOLOV IN POLITIKA ENAKIH MOŽNOSTI V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI

UVOD

Z ustoličenjem demokracije in vladavine zakona v postsocialističnih državah je tako v javnih, političnih razpravah kot tudi pri velikem delu družboslovnih raziskovalcev prevladalo mnenje, da je liberalno demokratični politični sistem skupaj s tržno ekonomijo zadostno jamstvo za individualno prosperiteto in proklamirano politično enakost. Tako je v postsocialističnih državah prevladal koncept svobode liberalnega kapitalizma kot modela "državljanstva". V tem smislu so bile nove demokracije premalo utemeljene na načelu vključevanja novih akterjev in agend v novo in drugačno politično okolje, da bi omogočale participacijo tistih, ki se nahajajo izven tradicionalnih političnih institucij.

Ozka definicija "političnega" je uspešno blokirala iniciative povečanje politične participacije žensk v postsocialističnih sistemih. Zahteve po uvedbi mehanizmov, ki zagotavljajo enako participacijo žensk, so zato pogosto razumljene kot nelegitimne in nesprejemljive.¹ Preprosto sprejemanje poenostavljene liberalno-demokratične agende, ki poudarja predvsem tržno gospodarstvo in ekonomski napredek, izpodrinja ponovno premišljanje strukturalnih razmerij med javno, privatno in intimno sfero (Jalušič, 1999).

Iniciative, ki se oblikujejo v tem ozračju in poskušajo osvetliti vprašanja položaja žensk, zahtevajo več pravic za ženske ali celo politike enakih možnosti, se soočajo s tremi problemi. Spopadati se morajo z visoko stopnjo averzije do politike, ki je, zlasti zaradi antipolitičnega duha žametnih revolucij, razumljena kot umazana

¹ Enakost spolov je, kot pravi Marylin Reuschmeyer, "pojem, ki ga večina politikov, tako moških kot žensk, nerada uporablja. Ženskim kvotam v političnem prestavnstvu se na splošno izogibajo, ker jih povezujejo s politiko v preteklosti. In ženske, ki bi z njimi prišle v politiko, pravijo, bi bile samo alibi ter manj usposobljene in izkušene kot moški" (Rueschmeyer, 1998: 293).

in korumpirana. Po drugi strani so obkrožene z antifeminizmom kot splošnim pojavom, ki je še posebno očiten med žensko izobraženo elito. Tako je "večina žensk v vzhodni Evropi prepričana, da žensko gibanje (...) ni primeren instrument za uvedbo sprememb. Ženske (...) imajo raje individualne strategije samouresničevanja, kar je tipično za profesionalke" (Butorova, 1996: 131; Jalušič, 1999). Hkrati se pobude za politiko enakih možnosti vsakodnevno srečujejo z izredno trdovratno liberalnokapitalistično legitimizacijo politik v smislu Goffmanovega "močnega diskurza", proti kateremu se je zelo težko, če ne celo nemogoče boriti (Bauman, 1999: 28; Bourdieu, 1998: 95).

Seveda gre pri tem tudi za probleme globoko zasidrane in na novem tržnem modelu utemeljene politične kulture, ki ne podpira modela politične participacije v smislu aktivnega državljanstva (Jalušič, 1999b). Tako ostajajo problemi strukturne diskriminacije večinoma nedotaknjeni, saj prevladuje mnenje, da za uveljavljanje enakosti zadostujejo splošna antidiskriminacijska zakonodaja in mehanizmi zakonskih in ustavnopravnih pritožb, v nasprotju z mnenjem, da je treba ustvariti podporne, pozitivne mehanizme, ki bodo enakost šele omogočali. Soočeni smo s svojevrstno modificirano "ponovitvijo" situacije, ki je obstajala pred uvedbo različnih modelov politik enakih možnosti v zahodnoevropskih, severnoameriških in avstralskih državah v osemdesetih letih.² V t. i. novih demokracijah se razprava o enakosti spolov in politiki enakih možnostih šele odpira, hkrati pa nanjo že vplivajo medijska globalizacija ter z njo svojevrstna selekcija in vrednotenje debat, ki so jih sprožile izkušnje z uvedbo politik enakih možnosti v zahodni Evropi, predvsem pa z afirmativnimi akcijami v ZDA, od koder prihajajo v vzhodnoevropske medije predvsem mnoge kritike negativnih izkušenj.³

² Carol Lee Bacchi v svoji analizi izkušenj afirmativne akcije v ZDA, Kanadi, Avstraliji, na Norveškem, Švedskem in Nizozemskem govori o velikem vplivu dominantne politične kulture na samo pojmovanje enakosti. Predvsem v primeru ZDA obstaja globoko zasidrano prepričanje, da je obstoječa zakonodaja načeloma pravična, da omogoča enakost in da gre pri diskriminaciji le za posamezna odstopanja od te zakonodaje. Tako so primeri strukturne in institucionalne diskriminacije zamočani in ob poskusih promocije afirmativne politike se dogaja, da se razprava namesto na strukture in povzročitelje diskriminacije začne osredotočati na objekte predsodkov in diskriminacije (Bacchi, 1996: 15).

³ Debate se sicer vrtijo predvsem okoli vprašanja t. i. politične korektnosti in njene odvečnosti - denimo v povezavi s predlogi o sankcioniranju spolnega nadlegovanja. Ameriški "model" je v njih karikirano prikazan kot slab zgled države, ki je vpeljala takšne ukrepe, razpravlja pa se predvsem o praksah na ameriških univerzah.

V državah srednje in vzhodne Evrope so sociološke in politološke študije, študije spolov in kritike spolne diskriminacije šele začele problematizirati na videz socialno in spolno nevtralni liberalnodemokratični model (Potuček, 1999; Havelková, 1996, 1996; Jalušič, 1997, 1999b). Prav zaradi tega je izjemno težko postavljati na dnevni red teme, kot sta enakost spolov in politika enakih možnosti. Tu gre v veliki meri za problem legitimizacije same teme, ki je v postsocialističnih okoliščinah večkratno obremenjena tako s socialističnih preteklostjo kot tudi z že navedenim strukturno zgodovinskim kontekstom antipolitike, antifeminizma in liberalno tržnega diskurza.

Izkušnje potrjujejo prepričanje, da je pobuda za uvedbo politike enakih možnosti z liberalnega stališča vedno že vnaprej kritizirana kot iniciativa proti "svobodni izbiri" in zdravemu tekmovanju, še posebno v novo nastalih tržnih ekonomijah. Prav to je eden najpogostejših argumentov družboslovcev, liberalnih ideologov in politikov v državah srednje in vzhodne Evrope proti kakršni koli tovrstni politiki - zagovarjajo tezo, da gre pri problemu plačne diskriminacije (zasedanje slabše plačanih delovnih mest) ali nizke participacije v politiki v resnici za "svobodno izbiro" žensk (Tomc, 1999). V družboslovju, predvsem v njegovih popularni medijski izvedbi, in v medijih obstaja tudi močna težnja k psihologiziranju razlogov za neparticipacijo žensk v politiki, za njihovo odsotnost ali za spolno segregiranost poklicev (Havelková, 1999a: 7, 1999b: 151).

Še posebno ostra postane razprava v primerih, ko se pojavijo zahteve po uvajanju kvot.⁴ Tu pogosto naletimo na diskurz, ki vztraja pri obstoječih stereotipih, pri obstoječi spolni delitvi vlog in dela, predvsem v privatnosti, in ki na nek način "ignorira, toda jemlje v zakup tradicionalno delitev dela v družini" (Havelková, 1996). To potrjuje tezo, ki jo zagovarja C. L. Bacchi, ko pravi, da zahteve po afirmativni akciji praviloma "destabilizirajo pričakovanja glede spolnih vlog" in da jim nekateri prav zaradi tega nasprotujejo (Bacchi, 1996: 31).⁵

⁴ Kvote so tudi sicer nepriljubljene zaradi komunistične preteklosti in obvezne reprezentacije ter zaradi domneve, da žensk ni mogoče kategorizirati kot "socialne skupine", ker gre pri spolu za "biološke kriterije". Češki premier V. Klaus je leta 1996 izjavil, da bi vpeljava mehanizmov za promocijo žensk v politiki, npr. uvedba kvot, pomenila celo "žalitev za ženske" (Vodražka, 1996: 12).

⁵ Po drugi strani tem politikam včasih nasprotujejo tudi same ciljne skupine (manjšine ali v našem primeru ženske), saj debata o politiki enakih možnosti za identitetne skupine pogosto povzroči javno osredotočenje na samo skupino kot

Hkrati bi radi opozorili še na nekaj, s čimer se v tej študiji sicer ne ukvarjamo posebej - iniciative za politike enakih možnosti imajo nujno opraviti tudi s kategorijami identitetnih politik in z zagatami, ki jih prinašata s seboj socialno in politično konstruiranje in homogeniziranje kake skupine. Čeprav potekajo z dobrim namenom, pa zlasti razprave o "ženskah" kot kategoriji vedno potegnejo za sabo ontološke debate o "statusu" žensk kot potencialnem naslovniku tovrstnih politik.⁶

Tudi samo poimenovanje ciljnih skupin in politik, prenos izkušenj iz enih držav v druge in s tem že izoblikovanih javnih stališč ter predsodkov do politik, ki promovirajo ženske ali druge marginalizirane družbene skupine, lahko bistveno vplivajo na percepcijo iniciative v javnosti ter na njen uspeh ali neuspeh. To nam je po eni strani pokazal že vzhodno-zahodni "Feminismusstreit" (Jalušič, 1997, 1999), po drugi strani pa tudi odnos javnosti do afirmativnih akcij v zahodni Evropi in Severni Ameriki ter njihov prenos v javne, predvsem medijske diskusije v nekaterih vzhodnoevropskih državah. Prav zato se je najbrž pomembno izogniti preprostem prenašanju konceptov iz enih držav v druge. Nove, predvsem medijske diskusije (Havelková, 1999a, 1999b) namreč kažejo na negativen odnos do politike afirmativne akcije, predvsem pa na negativen odnos do ukrepov za povečanje politične participacije in reprezentacije žensk.⁷

Charol Lee Bacchi nas v svoji študiji o afirmativni akciji v več zahodnih državah opozarja tudi na dejstvo, da smo pri političnih akcijah vedno soočeni z uporabo kategorij, ki nikdar niso nevtralne, ter na to, da je način, kako uporabimo kategorije za kakšno politično akcijo, odločilnega pomena za njen uspeh oziro-

"objekt predsodkov", ne pa na strukture ali individualne povzročitelje diskriminacije. Tako lahko ciljna skupina sama postane stigmatizirana in nasprotovanje žensk uvedbi kvot denimo lahko izhaja iz tega dejstva. Od tod pa lahko izvira tudi podlaga za novi antifeminizem, nestrpnost ali celo rasizem, sploh v primerih, ko so politike enakih možnosti razumljene in interpretirane predvsem kot "preferenčna obravnava", torej kot dajanje "več pravic nekaterim" (Bacchi, 1996: 36).

⁶ Kot rečeno, se tu s tem ne bomo posebej ukvarjali, vendar naj opozorimo na mnoge razprave o enakosti, identiteti, razliki in esencializmu ter vprašanju rekonstrukcije politike, političnega in politične misli, denimo v: Riley, 1988; Young, 1990; Butler, 1990; Butler in Scott, 1992; Dean, 1997; Hirschman in Di Stefano, 1996; Bickford, 1996; Boling, 1997 itd.

⁷ Carol Lee Bacchi v knjigi *Affirmative Action* poroča o tem, kako so se ključne debate v zvezi z "affirmative action", ki so izvirale iz ZDA, preselile v Kanado, Avstralijo in zahodno Evropo preko množičnih medijev in ameriških multinacionalk ter negativno vplivale na tamkajšnje debate (Bacchi, 1996: 31).

ma neuspeh. Analiza političnih kategorij in konstrukcija analitičnih kategorij sta po njenem zmeraj že "del političnega procesa" (Bacchi, 1996: 7).⁸ V našem primeru gre sicer predvsem za kategoriji "ženska" ter "spol" in za poimenovanje reformne politike proti neenakosti, za katero se denimo zavzemamo, torej za kategorijo "politika enakih možnosti".

Vendar pa politika enakih možnosti lahko vključuje več skupin in kategorij; takšni so denimo primeri takšne politike v ZDA, Kanadi in na Nizozemskem, saj vključujejo ženske le kot eno od ciljnih skupin.⁹ Čeprav v tem tekstu govorimo o "politikah enakih možnosti", pa je treba povedati, da so takšne reformne politike (tudi glede na vsebino) v različnih državah različno poimenovane, denimo "afirmativna akcija" (ZDA), "spolna enakost - gender equality" (Švedska), "employment equity" - Kanada, "equal employment opportunity for women" (Avstralija), "pozitivna akcija" (Nizozemska, Norveška). Tu uporabljamo "neameriško" poimenovanje, ki je že rezultat izkušnje prenosa in ki je doma v nekaterih zahodnoevropskih in skandinavskih državah, pa tudi v dokumentih, resolucijah in direktivah Evropske unije. Čeprav tudi ni neproblematično, pa nekako vendarle uhaja dilemi, ki se je pojavila v ZDA, namreč vprašanju, ali afirmativna akcija ne nasprotuje enakim možnostim,¹⁰ saj predpostavlja, da je treba enake možnosti šele ustvariti.

KAJ JE POLITIKA ENAKIH MOŽNOSTI

Politiko enakih možnosti v splošnem definiramo kot politiko ali prizadevanje za uvedbo ukrepov, ki lahko zmanjšujejo strukturno pogojeno diskriminacijo kake socialne skupine - v našem primeru žensk; nanaša se lahko na različna področja - na področje dela,

⁸ Tudi že uveljavljene kategorije, kot so "preferenčna obravnava", "pozitivna diskriminacija", "pozitivna akcija" itd., nikakor niso nevtralne, temveč s seboj zmeraj že prinašajo uveljavljena prepričanja, koncepte in politične izkušnje, ki se ponavadi uporabljajo v zvezi z enakimi možnostmi.

⁹ Kanada denimo vključuje ženske, vidne manjšine, hendikepirane in aborigine. ZDA vključujejo temnopolte, etnične manjšine, hendikepirane in ženske kot najpogostejše skupine, Nizozemska etnične manjšine. Švedska ima specifičen pristop, ki bi ga lahko imenovali "spolno nevtralen", saj se t. i. pozitivna akcija nanaša tako na "ženske" kot na "moške" (Bacchi, 1996: 24).

¹⁰ V ZDA je pomen "enakih možnosti" interpretiran v izrazito liberanem duhu in ravno nasproten evropskemu poimenovanju; izraža temeljno zavezanost ameriške politične kulture tezi, da ima vsakdo že po definiciji enake možnosti in da lahko vmešavanje države v smislu promocije nekaterih skupin ravno nasprotuje principu enakih možnosti (Bacchi, 1996).

javne in politične participacije, izobraževanja; spremeniti poskuša neustrezno zakonodajo, ki vsebuje elemente institucionalne in strukturne diskriminacije - v našem primeru predvsem na področju participacije in prisotnosti v politiki.

Politika enakih možnosti je reformna politika, ki ima v zahodni Evropi, Skandinaviji, Severni Ameriki in Avstraliji že daljšo tradicijo.¹¹ Hkrati je oblikovanje enakih možnosti za moške in ženske postalo tema, ki jo postavlja na dnevni red Evropska unija v procesu pridruževanja držav, ki smo jih vključili v raziskavo (Poljska, Češka, Madžarska, Slovenija, deloma tudi Slovaška).¹² Morda bi lahko govorili tudi o tem, da so že bivše socialistične države vzhodne Evrope oblikovale nekatere elemente politik in mehanizmov za promoviranje žensk, vendar so bili ti modeli po padcu enostrankarskih komunističnih sistemov večinoma delegitimirani in ostali so kvečjemu nekateri nastavki prejšnjih mehanizmov. Ponekod na zahodu že ustaljeni, pa vendarle še vedno kontroverzni modeli takšnih reform in nacionalnih mehanizmov, ki jih podpirajo, kažejo na temeljne težave, s katerimi se soočajo pri uvajanju identitetnih politik, saj jim mnogi, na eni strani liberalni in konservativni teoretiki in politiki, na drugi pa pripadniki samih ciljnih skupin, iz mnogih razlogov nasprotujejo (Cockburn, 1991).

V raziskavi smo izhajali iz hipoteze, da sta za oblikovanje politike enakih možnosti nujna prizadevanje za večjo participacijo žensk v sferi institucionalne politike in ustvarjanje nove politične agende ter da je pri tem, kot smo že omenili, pomembno sodelovanje države in institucionalne politike (skupaj s političnimi strankami) ter iniciativ civilne družbe. Zahodne izkušnje feminističnega gibanja in njegove institucionalizacije so pokazale, da je relativno uspešni "državni feminizem" (feminizem od zgoraj) rezultat institucionalizacije feminizma (kot dolgoletnega gibanja) v državi in javni upravi ter hkratnega stalnega promoviranja politike enakosti spolov (Stetson, Mazur, 1995: 10). Čeprav je imela komunistična Evropa slabe izkušnje z državo in njenim aparatom ter deloma tudi s "feminizmom od zgoraj" in so se ženske, ki so si prizadevale za enakost, po letu 1989 v veliki meri organizirale v

¹¹ Stetson in Mazur, 1995; Bacchi, 1996.

¹² Čeprav to ni tema tega projekta, se je bomo v nadaljevanju večkrat dotaknili, saj določa politično agendo in politični proces v teh državah. Prim. Castle-Canerova, 1999; Musilova, 1999.

nevladni, civilni sferi, pa gre vendarle domnevati, da se politični akterji in akterke po desetih letih postsocializma ponovno zavedajo pomena države, vpliva strank in institucij.

Šlo nam je torej za raziskovanje dveh vrst možnih strategij pri vzpostavljanju politike enakih možnosti, za t. i. strategiji "top-down" in "bottom-up" - za strategijo institucij in nevladnega sektorja - ter za njun medsebojni vpliv in možne učinke. Hkrati smo kot pomemben dejavnik za strategijo politike enakih možnosti definirali tudi vsebino javne politične diskusije oziroma tem, ki so uvrščene na politično agendo v specifičnih postsocialističnih socialnopolitičnih kontekstih. Večja participacija in ustrežnejša prisotnost¹³ žensk v politični sferi sta po eni strani eden od pogojev za uvedbo politik enakih možnosti, hkrati pa tudi že rezultat takšnih prizadevanj in spremembe agende. Zato moramo domnevati, da gre za kompleksno povezavo, v kateri igra vlogo več dejavnikov. Tako smo v projektu raziskovali in primerjali tri domnevno glavna področja problematike oblikovanja politike enakih možnosti:

1. obstoj in oblikovanje državnih institucionalnih mehanizmov za izvajanje politike enakih možnosti;
2. civilno družbo (ženske nevladne organizacije) in politično agendo v zvezi s promocijo žensk v politiki;
3. stranke, volilne sisteme in njihov vpliv na izvolitvene možnosti žensk.

Poleg tega nas v raziskavi ni zanimalo samo to, zakaj je politična prisotnost žensk nizka in kako jo povečati (asimilacionistični model), temveč tudi to, kako lahko prizadevanje za politiko enakih možnosti v tej sferi spremeni splošno agendo v smeri večje politične in socialne enakosti in inkluzivnosti sistema za ženske in druge izključene socialne skupine.

¹³ Pojem prisotnost (presence) smo povzeli po avtorici Anne Phillips (1995) in ga uporabljamo v pomenu številčne prisotnosti žensk v telesih političnega predstavnštva. Za razliko od prisotnosti gre pri pojmu reprezentiranost, reprezentacija (representation) za vprašanje predstavljenosti oz. za vprašanje koga in kako ustrezno predstavljajo, zastopajo oz. reprezentirajo tisti, ki v omenjenih telesih odločajo.

INSTITUCIONALNI MEHANIZMI IN MOŽNOSTI ZA IMPLEMENTACIJE POLITIKE ENAKIH MOŽNOSTI

Čeprav je bilo o politiki enakih možnosti v srednji in vzhodni Evropi doslej relativno malo javnih političnih diskusij, pa tudi relativno malo političnih akcij za doseganje enakosti spolov, so se v zadnjih nekaj letih vendarle vzpostavili vsaj elementi oz. zametki mehanizmov za vzpostavljanje enakih možnosti. Kateri mehanizmi za uveljavljanje politike enakih možnosti obstajajo v državah srednje in vzhodne Evrope, kako so nastali in kakšno vlogo in pomen imajo?

Martina Musilova, ki analizira primer obstoječih vladnih politik enakih možnosti v Češki republiki, trdi, da "enake možnosti niso razumljene in pripoznane kot zadeva, ki je v dolgoročnem javnem interesu". Še več, govori o "posebni situaciji na Češkem", kjer so enake možnosti (kot javni interes) "instrument za izpolnjevanje drugega javnega interesa, namreč vstopanja v Evropsko unijo (...), kajti Češka si prizadeva za polnopravno članstvo". Zato so "politike enakih možnosti postale instrument za 'izpolnjevanje' nalog pristopne strategije". Posledica tega je, pravi Musilova, da so uvajane "od zgoraj" (Musilova, 1999: 196-97, 199, 202).

Ta razlaga na prvi pogled deloma drži za celotno regijo, kolikor upoštevamo predvsem "institucionalni javni interes", saj so državne birokracije, stranke in institucije na Češkem, Poljskem, Madžarskem in v Sloveniji dobile interes za politiko enakih možnosti šele z močnim potiskom Evropske unije na področju socialne politike. Hkrati pa bi bili lahko do nje zadržani. Zdi se, da je tema "enakih možnosti" in vzpostavljanja mehanizmov vendarle prišla na splošno agendo, še preden se je začel proces "harmonizacije" z Evropsko unijo; v tem smislu gre le deloma za "model", ki ga implementirajo države, ki se ji priključujejo. Kljub močnemu vtisu, da se enake možnosti uvajajo le kot rezultat direktiv Evropske unije, menimo, da je v kontekstu držav srednje in

vzhodne Evrope vendarle mogoče govoriti najmanj o treh glavnih spodbudah, ki so bile hkrati spodbude za prve predloge in tudi implementacijo vrste zakonskih antidiskriminacijskih ukrepov ter vzpostavljanja t. i. nacionalnih mehanizmov za uvajanje politike enakih možnosti. Gre za naslednje spodbude:

- a) pritisk nevladnih ženskih organizacij (iniciative civilne družbe, v veliki meri mednarodno povezane) in iniciative nekaterih, predvsem bolj levo usmerjenih strank;
- b) peta konferenca Organizacije združenih narodov odpravi vseh oblik diskriminacije žensk v Pekingju na Kitajskem 1995 ter priprava nacionalnih načrtov za ukrepanje v večini držav obravnavane regije;
- c) proces in priprave na razširitev Evropske unije in v sklopu tega prevzemanje regulative EU - smernic oz. direktiv o politiki enakih možnosti.

Vse tri spodbude so prispevale k nastanku zasnutkov mehanizmov, pa tudi k razpravam o politiki enakih možnosti, ki so sicer v zametkih, vendar so potekale že pred oblikovanjem direktiv Evropske unije. Prva spodbuda, pritisk nevladnih ženskih organizacij, je bila v večini držav srednje in vzhodne Evrope dolgo časa tudi edini dejavnik, ki je spodbujal k oblikovanju zakonskih podlag in ukrepov politike enakih možnosti. Druga spodbuda, namreč peta konferenca združenih narodov leta 1995, je v veliki meri prispevala k oblikovanju nekaterih pomembnih tematik za politično agendo, prisilila je državne birokracije, da se aktivirajo pod vplivom mednarodne iniciative, hkrati pa so se ob pekiških *Izhodiščih za ukrepanje* nevladne organizacije začele tudi učinkoviteje povezovati znotraj držav, vplivati na vladne politike in se med seboj posvetovati tudi na mednarodni ravni (primer koalicije KARAT¹⁴).

O tretji spodbudi, pripravah na razširitev Evropske unije, pa bi lahko rekli, da je (čeprav je prispela "od zgoraj") vendarle priskrbelo močan vir zunanje legitimnosti za zahteve po političnih enakih možnosti, s tem pa tudi za višjo participacijo in prisotnost žensk v državnih institucijah in strankah. Ta spodbuda seveda odpira še nekatere druge razsežnosti, predvsem vprašanje, ali se za temo "enakih možnosti" ne skriva način, kako bo strukturirana

¹⁴ Koalicija KARAT je bila regionalna akcijska mreža nevladnih organizacij, ki je vključevala nevladne organizacije iz Albanije, Bolgarije, Češke republike, Madžarske, Makedonije, Poljske, Romunije, Rusije, Slovaške in Ukrajine. Pripravile so Regionalno poročilo o institucionalnih mehanizmih (KARAT, 1999a).

“nova vrsta razmerij med vzhodom in zahodom”. Dejstvo je seveda, da sama zakonodaja ne zadostuje: “Če naj spodbudimo nove zakonodajne prakse, potem potrebujemo tudi nove in aktivne socialne strukture.” In tu bo “odločilno vključevanje državljanov” (Castle-Kanerova, 1999: 236, 241).

Po podatkih¹⁵ iz držav srednje in vzhodne Evrope so le-te začele vzpostavljati mehanizme za podporo ženskam v glavnem po letu 1994. Nekatere od teh držav so ohranile nekatere elemente “nacionalnih mehanizmov” iz prejšnjega sistema. Takšna je bila situacija predvsem na Poljskem, ki je obdržala “staro ureditev” v obliki Vladnega urada za družino in ženske. Vendar so se ti mehanizmi zelo težko ohranjali, saj so na njih letele pogoste kritike, češ da ohranjajo “komunistično dediščino”. Na Poljskem, kjer so se protikomunistične stranke povezovale s katoliško cerkvijo in nasprotovale legalnemu abortusu, je bil položaj starega vladnega urada še posebno težak.¹⁶ Slovenija je denimo elemente “nacionalnega mehanizma” vzpostavila takoj po prvih večstrankarskih volitvah, najprej v obliki Komisije za žensko politiko v parlamentu (1990 - danes Komisija za enake možnosti), nato pa še kot vladni Urad za žensko politiko (danes Urad za enake možnosti).¹⁷ Prav tako je Slovaška že leta 1991 in 1992 imela Vladno komisijo za ženske in družino, ki pa je obstajala le dve leti (KARAT, 1999a: 6).

Paradoks je, da imajo danes vse raziskovane države razen Poljske, ki je na začetku ohranila “kontinuiteto”, vzpostavljene nove mehanizme za varovanje in promoviranje enakosti spolov. Splošna enakost in položaj žensk sta sicer zagotovljena z ustavami¹⁸ in

¹⁵ Podatki so povzeti iz naslednjih študij, raziskav in zbranih pregledov: KARAT 1999a and 1999b; referati na “Prospects for Gender Equality Politics in East and Central Europe”, delavnica, Mirovni inštitut, Ljubljana, 2000; Biro & Szabo, 1999; Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic, 1999, CEDAW in Ministry of Labour, Social Affairs and Family, 2000, Urad za žensko politiko, 1997, Ministry of Labour and Social Affairs, 1999.

¹⁶ Na Poljskem je bila vodja vladnega urada, ki je jasno nasprotovala restriktivnemu zakonu o abortusu, odpuščena leta 1992. Do leta 1995 urad ni sprejemal nobenih ukrepov za zaščito pravic žensk. V tem času je delovala le Ženska parlamentarna skupina, v njej pa predvsem članice levih in sredinskih strank, ki so se ukvarjale zlasti z liberalizacijo zakona o abortusu (Siemienska, 1998: 138-40).

¹⁷ Razlog, zakaj je Slovenija vzpostavila te institucije tako zgodaj, takoj po prehodu v večstrankarski sistem, je bila pomembna vloga feminističnega gibanja v civilnodružbenem opozicijskem gibanju v Sloveniji v osemdesetih (Jalušič, 1999a).

¹⁸ Večina ustav vsebuje splošno antidiskriminacijsko klavzulo v smislu, da so državljani enaki ne glede na družbeni status, religijo, narodnost, spol itd. Poljska ustava denimo dodatno poudarja, da imajo ženske in moški enake možnosti na

nekaterimi drugimi zakoni. Do nedavnega je šlo večinoma za zaščitne zakone, ki so ženskam omogočali "ugodnosti" na podlagi domnevno "biološke" spolne razlike (nižjo delovno dobo za upokojevanje, ugodnosti zaradi materinstva v zakonih o delovnih razmerjih itd.). Ta zakonodaja se - ponekod predvsem pod vplivom Evropske unije, drugod pa zaradi notranjih vladnih in nevladnih iniciativ - spreminja, denimo zakoni o delovnih razmerjih, družinski zakoni, pokojninski zakoni ter zakoni o starševskem dopustu (starševski dopust tako po novem vključuje moške, v osnutkih zakonov o delovnih razmerjih je opredeljeno spolno nadlegovanje itd., pokojninska doba se izenačuje). Vendar ne obstajajo posebni antidiskriminacijski zakoni, zakoni, ki bi zadevali enakost spolov, ali celo zakoni o politiki enakih možnosti oz. afirmativni akciji (razen kot osnutki, tako kot v primeru predloga poljskega *Zakona o enakosti spolov* iz leta 1996, ki pa po razpravi v sejmumu leta 1997 ni bil potrjen).¹⁹

Elementi vladnih mehanizmov so v glavnem posebni posvetovalni organi, kot je Urad za žensko politiko²⁰ v Sloveniji, koordinacijski komiteji, kot na Slovaškem, ali posebni oddelki na ministrstvih (večinoma na ministrstvih za delo in / ali socialne zadeve in ministrstvih za družino - primeri Češke, Madžarske,²¹ Slovaške in Poljske²²). Tipično je, da ti organi obstajajo znotraj navedenih ministrstev, ki sicer niso razumljena kot v prvi vrsti "politična ministrstva", in da, razen v Sloveniji, ne temeljijo na posebnem aktu ali zakonu parlamenta, temveč so podložni spreminjanju koalicij in volji vlad. Prav tako niso jasno definirane strukture nacionalnih mehanizmov, saj nimajo pooblastil za oblikovanje zakonov ali vladne politike glede enakosti spolov, temveč pretežno posvetovalni status (Češka, Slovenija, Madžarska). Razen na Češkem in v Sloveniji tudi nimajo pooblastil za neposredno mednarodno sode-

javnem, političnem, kulturnem, izobraževalnem področju ter da dobivajo enako plačilo za enako delo (33. člen) (Fuszara, 2000: 18; KARAT, 1999a: 12).

¹⁹ M. Fuszara piše, da je bil osnutek Zakona o enakosti spolov zavržen maja 1999 po prvem branju v sejmumu. Poudarja tudi, da je bil najbolj kontroverzen del zakona "zagotavljanje zadostne reprezentacije obeh spolov v javnih telesih, bodisi izvoljenih ali imenovanih od državnih oblasti". Ker je bil zakon zavržen, je Poljska še naprej ostala brez mehanizma za zagotavljanje enakosti (Parlamentarne komisije za enak položaj žensk in moških) (Fuszara, 2000: 19-20).

²⁰ Od 2001 Urad za enake možnosti.

²¹ Na Madžarskem je prej obstajal Oddelek za politiko žensk v okviru Ministrstva za delo.

²² Poljska je edina država, kjer so ženske od leta 1997 formalno obravnavane kot del družine, saj so Urad za družino in ženske preimenovali le v Urad za družino.

lovanje, pa tudi ne lokalnih pisarn ali naslovnikov²³ (KARAT, 1999a: 8). Nadzor nad izvajanjem zagotovljene zakonske enakosti in delovanja samih institucionalnih mehanizmov je šibak, in sicer tudi v tistih državah, ki so sprejele nacionalni načrt za ukrepanje. Razen nekaterih nevladnih iniciativ (ki pa so - razen v nekaterih primerih - šibke), varuhov ali svetov za človekove pravice (Slovenija, Češka) ter delovnih inšpekcij, ki pa niso učinkovite, posebni nadzorni mehanizmi ne obstajajo.

PRIKAZ OBSTOJEČIH NACIONALNIH MEHANIZMOV

MADŽARSKA

- 1995 Oddelek za žensko politiko (Ministrstvo za delo)
- 1996 preimenovan v Oddelek za enake možnosti
- 1997 Nacionalni načrt za ukrepanje²⁴
- 1998 združitev Ministrstva za delo z Ministrstvom za socialne in družinske zadeve - Oddelek za reprezentacijo žensk²⁵
- 1999 Svet za reprezentacijo žensk (ki ga ustanovi vlada), sestavljajo ga državni podsekretarji, ženski NVO-ji ter eksperti

SLOVAŠKA²⁶

- 1996 Koordinacijski komite za ženske zadeve (svetovalno koordinacijsko telo - vladne in nevladne organizacije)
- 1997 Nacionalni načrt za ukrepanje
- 1997 Nacionalni center za enakost žensk in moških (informacijski, dokumentacijski, koordinacijski center)
- 1999 Oddelek za enake možnosti pri Ministrstvu za delo, socialne zadeve in družino
- 1999 Parlamentarna ženska komisija

²³ V Sloveniji je s podporo UNDP potekal dveletni projekt, s katerim je vladni Urad za žensko politiko oblikoval lokalno žensko mrežo, ki podpira in izobražuje političarke na lokalni ravni.

²⁴ Področja: ženske pravice, implementacija enakih možnosti, izboljšanje socialne enakosti žensk, izobraževanje o enakosti spolov v javnih šolah, nasilje nad ženskami, koordinacija aktivnosti, vzpostavitev baz podatkov za ženske in o ženskah - statistika. Kljub temu ni bilo veliko sprememb.

²⁵ Vpeljuje pravne aktivnosti, daje mnenja, vendar ne ustvarja vladne politike glede enakega statusa - vodja je strokovnjak s področja socialne politike in nima sogovornika v javni upravi.

²⁶ Filadelfiova, Guran, 2000: 11-13.

SLOVENIJA²⁷

- 1990 Komisija za enake možnosti v državnem zboru - najprej Komisija za žensko politiko (svetovalno parlamentarno telo)
- 1992 Urad Vlade RS za žensko politiko (svetovalno telo pri vladi, preimenovan v Urad za enake možnosti)
- 1995 Urad varuha človekovih pravic
Brez nacionalnega načrta (!)

ČEŠKA REPUBLIKA²⁸

- 1998 Pisarna za enake možnosti žensk in moških²⁹
- 1998 Vladne prioritete in postopki za uresničevanje enakosti moških in žensk
- 1999 Medministrska komisija za implementacijo pekinških *Izhodišč za za ukrepanje*

POLJSKA³⁰

- 1991-1995 Urad za ženske in družino (ni deloval od 1986)
- 1997 ukinjen
- 1996 Nacionalni načrt za ukrepanje (se ne izvaja od 1997)
- 1997 Urad za družino (samo!)

TEĀAVE OBSTOJEĆIH MEHANIZMOV

Večina nacionalnih mehanizmov ne vključuje uvedbe posebnih ukrepov za povečanje participacije žensk v politiki. V obravnavanih državah je sicer obstajalo nekaj predlogov za takšne ukrepe, vendar so bili večinoma obsojeni na neuspeh. Tak predlog je obstajal na Poljskem, kjer je *Zakon o enakosti spolov*, ki je bil v parlamentu obravnavan, ne pa tudi sprejet, obsegal uvajanje ustrezne reprezentacije (40%) za oba spola v javnih telesih, ki jih izvolijo ali imenujejo državni organi. Obstajal je tudi predlog, da se uzakoni več državnih finančnih sredstev za stranke, ki bi imele ženske predstavnice v parlamentu, ter predlog, da se opredeli enotretjinski kvotni sistem v volilnem zakonu, tako da stranke na

²⁷ Jalušič, 2000.

²⁸ Ministry of Labour and Social Affairs, 1999, KARAT, 1999a.

²⁹ Pri Ministrstvu za delo in socialne zadeve; naloge: izpostavljati enak status obeh spolov, podpirati ženske kandidatke za vodilne položaje v vladnih telesih.

³⁰ KARAT, 1999b.

volitvah ne bi mogle vložiti list z nižjim odstotkom žensk. Podobni predlogi so obstajali v Slovenji, kjer je bil leta 1996 v parlamentarni obravnavi tudi zakon o strankah, ki je predvideval kvote, vendar le-te niso bile sprejete. Na Madžarskem so na vladni ravni nedavno uvedli Svet za reprezentacijo žensk, ki naj bi se posebej posvečal tej tematiki, vendar o njegovem delu še ni informacij.

Mehanizmi, o katerih govorimo, so tako pravzaprav šele osnutki pravih podpornih institucij. Ker še vedno ni konsistentnih vladnih politik enakih možnosti, imajo ta politična telesa omejeno in majhno moč (Ilonszki, 2000). V nobeni od raziskovanih držav tudi ni stalne medresorske, medministrske koordinacije.³¹ Poleg tega so kompetence nejasne in pogosto se mešajo pristojnosti vladnih in nevladnih organizacij. Primer, v katerem je vladna organizacija res začela uvajati ukrepe na vladni ravni v smislu uveljavljanja politike enakih možnosti v sami javni administraciji, je bil pilotni projekt integracije načela enakosti spolov v Sloveniji, ki pa se je zaključil leta 1999 in se ne nadaljuje.³² Tudi sodelovanje med nevladnim sektorjem in vladami je še vedno bolj ali manj naključno. Seveda pa je glavni problem še naprej pomanjkanje zvezanosti politiki enakosti spolov na vladni ravni nasploh (Biro, Szabo, 1999: 5).

³¹ Denimo primera Madžarske in Slovenije - na Madžarskem je imel Oddelek za enake možnosti pooblastilo za neposredno mednarodno sodelovanje, vendar je poročilo CEDAW pripravljalo zunanje ministrstvo. Oddelek za enake možnosti po hearingu OZN od zunanjega ministrstva ni dobil nobenega odziva. V Sloveniji se mora denimo Urad za žensko politiko velikokrat dobesedno boriti za to, da dobi relevantne informacije in dokumente s pristojnih ministrstev (Biro, Szabo, 1999; Intervju z Vero Kozmik).

³² Projekt je vodil Urad za žensko politiko v letih 1997-99 kot pilotni projekt usposabljanja državne administracije v treh vladnih resorjih - na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve, Ministrstvu za notranje zadeve in Ministrstvu za šolstvo in šport (Intervju z Vero Kozmik).

CIVILNA DRUŽBA IN POLITIČNA AGENDA

Javno, politično agendo ustvarjajo tako vladne institucije in njeni predstavniki, stranke in mediji kot tudi nevladne organizacije. Predvsem v prvi polovici devetdesetih so v državah srednje in vzhodne Evrope novo žensko agendo ustvarjale predvsem nevladne ženske, feministične organizacije oziroma žensko gibanje. Tu seveda govorimo o tistem delu ženskega gibanja, ki si prizadeva za družbeno in politično spremembo v smislu več pravic in participacije (Fuszara, 2000: 1-4), in ne o ženskih organizacijah nasploh.

Civilna družba kot koncept in način delovanja je bila eden pomembnih virov transformacije nekaterih komunističnih sistemov, vendar po 1989 ni ohranila transformacijskega potenciala, ki ga je imela poprej (Jalušič, 1997). Po koncu "socialistične afirmativne akcije" (Petö, 1997: 158) je postalo tudi zavzemanje za t. i. "ženske zadeve" izredno nepopularno, celo v tistih državah, ki jim feminizem ni bil popolnoma tuj. Uradne institucije so bile le v redkih državah in v izjemnih primerih odprte za takšne iniciative. Očitno je postalo, da bodo morale ženske, če bodo hotele postaviti nekatere teme na politični dnevni red, uporabljati precej zapletene taktike in veliko domišljije. V nekem smislu so se bile prisiljene obnašati tako kot prej socialistična opozicija.³³ Ustvarjale so paralelni sistem, oblikovale ločeni prostor, v katerem je bila enakost samoumevna in iz katerega so potem lahko vplivale na institucionalno politiko.

Politično organiziranje v civilnem sektorju je bilo bolj atraktivno za ženske kot za moške. Ženske so kazale večji interes za delovanje v alternativnih prostorih. Empirične raziskave kažejo, da so tam lahko delovale svobodneje kot v tradicionalnih institu-

³³ Butorova in Gyarfašova v svoji študiji pišeta o tem, da so mnoge ženske v nevladnih organizacijah na Slovaškem začele svojo "kariero" v času komunizma kot aktivistke v okoljevarstvenih organizacijah, ki so bile v osemdesetih neodvisne (Butorova, Gyarfašova, 2000: 13).

cijah, imele so več iniciative, avtonomije in oblikovale drugačno strukturo moči. Lahko so uporabile drugačne politične in socialne metode in niso podlegale enaki zahtevi po učinkovitosti kot formalna politična arena.³⁴ Toda javni vpliv njihovih različnih iniciativ je bil kratkoročno šibkejši in njihovo delovanje ni bilo dojeto kot "resna" politika.

Prav to je razlog, zakaj bi lahko ženska gibanja srednje in vzhodne Evrope imela potencial za vnašanje "novega" v politiko, namreč novih akterjev in načinov delovanja, ter s tem prispevale k transformaciji ozkega, fiksiranega pojmovanja političnega v postsocialističnem času. To je lahko tudi razlog, zakaj dojemajo sfero civilne družbe kot pomembno, če ne celo edino sfero možne družbene in politične spremembe, v kateri se lahko oblikujejo mnogo bolj stabilne in dolgoročne spremembe kot v državnih in strankarskih institucijah (Jalušič, 1999). To je seveda hkrati prednost in pomanjkljivost teh gibanj. Predvsem na začetku vzpostavljanja novih iniciativ po letu 1989 je v državah srednje in vzhodne Evrope prevladoval svojevrsten antidržavni in antipolični sentiment, najbrž tudi kot rezultat komunistične dediščine. Agenda, ki so jo oblikovale nove ženske oziroma feministične organizacije (tiste, ki so postavljale na dnevni red teme enakosti), je tako v veliki meri obsegala socialni spekter in pomoč ženskam, ne pa tudi zahtev po večji participaciji žensk v politiki.

Ker so ženske zamudile vlak pri prerazdeljevanju oblasti, so predvsem na začetku novih demokracij le stežka oblikovale kaj drugega kot negativne, defenzivne teme, kot je bila denimo obramba legalnega abortusa. Teme, kot je "potreba po enakih pravicah za ženske in moške v političnem življenju in načelo enake reprezentacije za oba spola v vseh javnih institucijah",³⁵ so se uveljavile šele nedavno, sredi devetdesetih.

Predvsem feministke so zaradi izkušenj iz prejšnjega sistema najprej zavračale model, ki bi se zavzel zgolj za reprezentacijo več žensk v politiki, saj po njihovem ne bi mnogo spremenil.³⁶

³⁴ V empirični raziskavi nevladnih organizacij na Slovaškem so respondenti odgovarjali, da je 'tretji sektor' mnogo bolj naklonjen kreativnosti in fleksibilnosti, da nudi možnosti za učinkovite, čeprav počasne spremembe, ženske pa posebej poudarjajo skupnostni značaj nevladnih organizacij, oзраče medsebojne pomoči in podpore v nasprotju z močnim tekmovanjem na področju strankarske politike in posla (Butorova, Gyarašova, 2000: 14).

³⁵ Poljski predlog zakona o enakosti spolov, 1996.

³⁶ Ko se je leta 1996 brez posebnih ukrepov povečal odstotek žensk v češkem parlamentu na 15%, je Hana Havelková izjavila, da samo povečanje ne pomeni veliko, če se političarke ne zavzemajo tudi za "ženske teme" (McClune, 1996).

Po drugi strani je postala agenda v državah, kjer so nove oblasti poskušale ukiniti ali so celo dejansko ukinile reproduktivne svoboščine žensk, izrazito obrambna, kljub temu, da je oblikovala nov javni prostor. Tematika politične prisotnosti žensk je tudi zato ostajala v ozadju. V povezavi s spolno enakostjo bi lahko celo govorili o "defenzivnih" in "ofenzivnih" agendah. Kot defenzivno agendo razumemo obrambni odgovor na tiste iniciative, ki so poskušale omejiti spolno enakost ali celo temeljne pravice žensk (denimo prepoved abortusa), kot ofenzivno agendo pa iniciative, ki oblikujejo nove teme za javno diskusijo, poskušajo izboljšati situacijo in povečati dostop žensk do mehanizmov oblasti.

Defenzivne agende, ki so branile "stare dosežke" in stare pravice, niso nujno imele popolnoma negativnih dolgoročnih posledic za razvoj novih iniciativ. Kampanja proti abortusu je imela v različnih kontekstih različne učinke. Na Poljskem je pripomogla k odpiranju javne debate, demokratičnega procesa in obnove javnega prostora (Fuszara, 1993: 241). Ženskim temam je bila posvečena večja pozornost in to je okrepilo zavest o pomenu pravic žensk. Hkrati se je povečalo število ženskih skupin, ki so se, v nasprotju s prejšnjimi ženskimi organizacijami, organizirale "od spodaj" in dale polet feminizmu (Fuszara, 1997, 2000).³⁷ V drugih državah, kjer abortus ni bil tako pomembna tema, ženske organizacije niso postale tako množične (Češka in Madžarska) in načenjale so druge teme (Havelková, 1997). V Sloveniji, kjer je potekala razprava o abortusu do sprejema ustave 1991, je obstajala svojevrstna kontinuiteta, saj so relativno močne feministične skupine delovale že v osemdesetih letih. Novih organizacij je nastalo le nekaj, njihova moč pa je v drugi polovici devetdesetih precej upadla.

STRATEGIJE DELOVANJA ŽENSKIH GIBANJ, OBLIKOVANJE AGENDE IN POLITIKA ENAKIH MOŽNOSTI

Kakšne so bile strategije delovanja ženskih gibanj na področju t. i. civilne družbe in kako so vplivale na temo politike enakih možnosti in participacijo žensk v institucionalni politiki?

³⁷ Poljska ima med državami srednje in vzhodne Evrope največ ženskih nevladnih organizacij (gl. Directory of Women's Organizations, 1997), najbrž pa tudi najmočnejše feministične organizacije. V tem smislu je v pogledu ženskih gibanj, kot pravi M. Fuszara, podobna ZDA, saj se morajo nenehno boriti za pravico do abortusa proti desnim zagovornikom njegove prepovedi (Fuszara, 1997: 2000).

Ko govorimo o ženskih gibanjih v državah srednje in vzhodne Evrope, je najprej treba omeniti njihovo raznolikost tako znotraj držav kot med samimi državami. Glede na njihova področja aktivnosti in tip dejavnosti bi jih lahko v glavnem razdelili na takšne, ki nudijo različne oblike profesionalne pomoči ženskam (pravno, ekonomsko, socialno...) in skupine za samopomoč, ter takšne, ki se ukvarjajo s pravicami žensk, se osredotočajo na participacijo v javnem, političnem življenju in poskušajo povečati delež žensk v institucijah oblasti (Fuszara, 2000: 9). Slednje se pogosto samodefinitirajo kot feministične, čeprav jih ni mnogo. Zlasti na Poljskem je veliko ženskih organizacij, ki se ukvarjajo s pravicami žensk, izšlo iz boja za pravico do abortusa. Za nastanek tega tipa nevladnih ženskih organizacij so bile odločilne strategije "grassroots", bodisi proti ogrožanju doseženih ženskih pravic - pravno zagovorništvo (Poljska) - ali pa za odpiranje potlačjenih vprašanj, denimo nasilja v družini ali prostitucije (Češka, Slovaška). Tema nasilje je v drugi polovici devetdesetih mobilizirala velike potenciale ženskih nevladnih organizacij in prispevala k odpiranju debate o razmerju med javnim in zasebnim, kompetencah držav in mejah privatnosti. Tem temam so se pridružile tudi teme spolno nadlegovanje, seksizem v medijih, diskriminacija pri zaposlovanju itd.

Kljub mnogim novo nastalim organizacijam pa se lahko pridružimo oceni, da so "netradicionalne" ženske skupine, ki si prizadevajo za preseganje spolnih stereotipov in večjo prisotnost žensk v političnih institucijah, bolj "redke enklave" kot pa pravilo. To velja tako za Slovaško (Butorova, Gyarfašova, 2000: 17) kot za Češko in Slovenijo. Na Češkem se denimo le 5% ženskih organizacij ukvarja s politiko v ožjem smislu, hkrati pa "ni ženskega ali feminističnega gibanja, ki bi bilo povezano v smislu strategij za doseganje politike enakih možnosti, ženskih pravic in relevantnih zakonskih in institucionalnih orodij" (Jedličkova, 2000: 5-6). Ženske skupine se v veliki meri ukvarjajo s t. i. "socialnimi" temami, kar na sebi še ne pomeni, da gre za teme, ki niso politične ali konstruktivne za transformacijo politike, vendar je seveda problem, če ostanejo na socialnem obrobju in ne postanejo del politične "mainstream" razprave o strukturni diskriminaciji.³⁸

³⁸ V Sloveniji, denimo, je med feministkami nastal spor o tem, ali lahko obstaja feministično "socialno" delo, oz. odprlo se je vprašanje, ali ni nujno, da je feministično "socialno" delo vedno že politično v širšem smislu spreminjanja politične agende (Dobnikar, 1997).

Ena glavnih ovir za vključevanje žensk v javne, predvsem strankarske politične dejavnosti je tudi njihova navidezna "apolitičnost" in pa s tem v veliki meri povezano dejstvo, da "javne sfere nimajo za svojo" (Butorova, Gyarfašova, 2000: 15), da se v njej ne počutijo čisto doma.³⁹ V tem smislu je popolnoma razumljiva ocena, da bo prav večja udeležba žensk v t. i. "tretjem sektorju" pomembna postaja na poti do aktivnejše participacije v institucionalni politiki (ibid.). Nekatere nevladne ženske organizacije v državah srednje in vzhodne Evrope so se začele posebej ukvarjati s politično participacijo žensk in politikami enakih možnosti. S tem so spodbudile javno politično debato o tej temi, hkrati pa so nekatere od njih začele tudi delati za promocijo žensk v politiki bodisi z zahtevami in iniciativami, ki jih naslavljajo na vlado, stranke in druge politične institucije, ali pa tako, da so začele same usposabljanje ženske za kandidiranje na volitvah.

Obstaja več primerov izobraževalnih dejavnosti, ki so jih organizirale nevladne ženske organizacije. Na Poljskem, denimo, je obstajala skupina "Tudi ženske", ki je po izobraževalnem modelu norveških socialdemokratov "Ženske to zmorejo!" organizirala podporo kandidatkam za lokalne volitve leta 1994, tako da so organizirale srečanja z lokalnimi mediji, propagirale idejo večje zastopanosti žensk v organih oblasti, usposabljalne kandidatke za javno nastopanja, samopredstavitve, večjo samozavest itd. Čeprav gre za neformalno skupino, pa je v smislu organiziranja seminarjev in pomoči ženskam na lokalni ravni postala permanentna iniciativa, ki izdaja priručnike in izobražuje ženske (Fuszara, 2000: 10; Intervju z Grazyno Kopinsko, 2000).

Podobno aktivnost sta izvajala skupina MONA na Madžarskem ter vladni Urad za žensko politiko v Sloveniji, ki je v projektu sodeloval s članicami nevladnih ženskih organizacij in članicami različnih strank (Intervju z Violetto Zentai; Intervju z Vero Kozmik). Zanimivo je, da so primeri teh izobraževanj zajemali predvsem iz skandinavske izkušnje, kar morda govori o tem, da so postsocialistične države glede politike enakih možnosti bolj nagnjene k prevzemanju modela "politike razlike", ki v zavzemanju za enako zastopstvo žensk v politiki mobilizira predvsem "žensko drugačnost" (Bacchi, 1996: 141-158). Tudi na Češkem je potekala podobna izobraževalna kampanja, prav tako po zgledu "Ženske

³⁹ Kot pravi direktorica ene največjih ženskih organizacij na Češkem: "Še vedno smo disidentke, ker še nismo pridobile dovolj pozornosti in moči na politični sceni" (Jedličkova, 2000: 9).

to zmorej!" ("Ženi to dokazi!"), čeprav v okviru socialdemokratske stranke, vendar spet v povezavi z norveškimi socialdemokrati in socialistično internacionalo. Hkrati je večina teh projektov delovala na lokalni ravni, v skladu z domnevo, da se je ženskam lažje uveljaviti v lokalni politiki kot pa na nacionalni ravni ter da prav tukaj poteka "širjenje političnega prostora" (Regulska, 1997).

Kadar ženske skupine delujejo za politiko enakih možnosti ter višjo participacijo in prisotnost žensk, večinoma uporabijo naslednje metode in oblike delovanja:

- a) nevladni monitoring položaja žensk, ki se pogosto pokriva s splošno strategijo delovanja preko Združenih narodov,
- b) samostojna podpora kandidatkam za volitve, izobraževanje in usposabljanja,
- c) povezovanje s strankami in državnimi institucijami,
- d) medsebojno mednarodno povezovanje (primer koalicije KARAT) in povezovanje z mednarodnimi donatorji,
- e) promocija enakosti spolov, delo z mediji,
- f) oblikovanje nekakšne ženske vlade v senci (Slovenija, Češka).

Najmočnejši nevladni monitoring so (glede na okoliščine) razvile nevladne ženske organizacije na Poljskem, največjo navezavo na stranke in institucije pa lahko najdemo tam, kjer so socialdemokratske stranke vsaj deloma naklonjene večji prisotnosti žensk v politiki (Slovenija, Madžarska, Češka). Po konferenci Združenih narodov v Pekingu 1995 se je vzpostavilo tudi močnejše mednarodno povezovanje nevladnih organizacij (primer so pekinške in postpekinške povezave, kot je Koalicija KARAT). Kljub vsemu temu je mogoče trditi, da v nobeni od srednjih in vzhodnoevropskih držav med nevladnimi ženskimi organizacijami ni konsistentnega zavzemanja za politiko enakih možnosti. Morda je bil najkonsistentnejši poskus poljski predlog za uvedbo *Zakona o enakosti spolov*, v katerem so sodelovale tako strankarske kot nes-trankarske ženske skupine ter akademičarke.

Nevladne ženske organizacije v srednji in vzhodni Evropi si sicer očitno bolj prizadevajo za "mehko" kot za "trdo" reformo oziroma verzijo politike enakih možnosti. "Mehka reforma" obsega predvsem poskuse odpraviti strukturne ovire za enako participacijo in oblikovanje strategij, kot so usposabljanja, s katerimi pomagamo diskriminirani skupini, da lahko učinkoviteje participira (Bacchi, 1996: 16). "Trda reforma" pa je močnejša identitetna politika, ki natančneje definira skupino, v tem primeru ženske. To "tršo reformo" pa tako nevladne organizacije kot tudi same ženske pogosto zavračajo, saj po eni strani vključuje kvote,

po drugi strani pa lahko v srednjeevropskem kontekstu morda vodi tudi v svojevrstno retradicionalizacijo vlog.

JAVNE RAZPRAVE - SKLEP

Novejše javne razprave ali medijske diskusije, ki so se razvile ob nekaterih predlogih ali akcijah za povečanje prisotnosti žensk v institucionalni politiki in vzhodno in srednjeevropskih državah, v veliki meri reflektirajo novo razpoloženje večinskega dela prebivalstva, ki kaže na to, da obstaja podpora večji participaciji žensk v javnem, političnem življenju, s tem pa tudi podpora spremembi same politične agende.⁴⁰ Kot je zapisala Havelková o primeru Češke republike, "populacija začanja dojemati politiko kot sfero največje spolne neenakosti" (Havelková, 1999: 7).

Vprašanje participacije žensk v politiki je postalo tudi del predvolilnih diskusij in kampanj, pojavlja se v medijih, čeprav ponavadi ne dovolj zgodaj, da bi lahko vplivalo na volilni rezultat.⁴¹ Vendar, kar je za nas seveda zanimivo, ženske nevladne in ne-strankarske organizacije, denimo na Češkem in v Sloveniji, niso načele teme ženske participacije, temveč so to vprašanje prepuščale samim strankam in medijem. Situacija kaže tudi na dejstvo, da je v teh državah narasel interes za vprašanje, "kaj lahko k spremembi politike prispevajo ženske" (dominantna teza je, da jo lahko kultivirajo in napravijo moralnejšo), medtem ko je vprašanje, kako se z drugačno politiko lahko spremeni status žensk (in moških), precej zapostavljeno (Havelková, 1999: 162).

Hkrati pa je tudi stranke začela skrbeti njihova volilna privlačnost, njihov ugled v primeru, da se ne bi zavzemale za večjo prisotnost žensk v političnih institucijah, saj je to postalo pomembno za javnost in je hkrati tudi direktiva "Evrope". Anne Phillips imenuje takšno spremembo "pragmatična konverzija" (Phillips, 1988: 225), ki lahko pripomore k preboju teme na politični dnevni red in spremeni strankarske politike. Vendar pa se zdi, da smo od takšnega preboja še vedno precej oddaljeni, še zlasti, če si pobliže ogledamo volilne sisteme, stranke in perspektive za enake možnosti znotraj njih.

⁴⁰ V Sloveniji bi okoli 60% anketiranih podprlo vpeljavo posebnih mehanizmov za promocijo žensk v politiki. Tudi na Češkem je 70% respondentov menilo, da bi bilo za družbo koristno, če bi v politiki sodelovalo več žensk. Na Slovaškem pa bi denimo 60% žensk in 37% moških podprlo uvedbo zakona, ki bi ženskam zagotavljal določeno število sedežev v parlamentu. To so očitni znaki "pragmatičnega" odnosa javnosti do politike paritete za oba spola.

⁴¹ Ob zadnjih volitvah v Sloveniji leta 2000 je tema postala precej pomembna, in sicer predvsem po zaslugi medijev. Na volitvah je nastopala tudi čista ženska lista, ki ni vstopila v parlament, ena od strank pa se je ponašala z več kot polovico žensk na listah, vendar tudi ni prestopila volilnega praga.

STRANKE, VOLILNI SISTEMI IN POLITIKA ENAKIH MOŽNOSTI

Ko se ukvarjamo s politiko enakih možnosti žensk in moških v državah vzhodne in srednje Evrope in v okviru tega z vprašanjem, kakšna je prisotnost žensk v njihovih parlamentih, se največkrat sprašujemo predvsem o tem, kakšno vlogo imajo pri tem volilni sistemi in politike strank.

Iz različnih že opravljenih raziskav (Stark, Thomas, Wilcox, 1999; Matland, 2000, Rule, 1996, Norris in Lovenduski, 1993) v državah z daljšo tradicijo delovanja demokratičnih institucij je mogoče sklepati naslednje:

1. da imajo ženske večjo podporo za vstop v polje politike tam, kjer obstaja precej visoko strinjanje s stališči o enakosti spolov; nekateri raziskovalci menijo, da imajo tudi v vzhodni in srednji Evropi egalitaristična stališča podoben vpliv;⁴²
2. da je podpora enakosti spolov v javnosti oz. med ljudmi večja tam, kjer:
 - ženske predstavljajo visok delež v strukturi delovne sile;⁴³
 - obstaja močan drugi val feminističnega gibanja;⁴⁴
 - stranke odpirajo možnosti za vstop žensk v politiko;⁴⁵
 - kjer je katoliško prebivalstvo manj številno.⁴⁶

Ali je te ugotovitve mogoče uporabiti tudi v državah srednje in vzhodne Evrope? Kaj je možno ugotoviti iz primerjav med stališči žensk, ki živijo na zahodu, in žensk v državah srednje in vzhodne Evrope? Ugotovitve, ki izhajajo iz raziskave *World Values Study 1990-93*, ki je vključevala tudi države vzhodne in srednje Evrope, je mogoče strniti v naslednje:⁴⁷

a) ženske v vzhodni in srednji Evropi bolj podpirajo pravico do abortusa na zahtevo tako iz medicinskih kot iz socialnih razlogov;

⁴² To je razvidno predvsem iz raziskave Stark, Thomas, Wilcox, 1999.

⁴³ Da je to pomemben dejavnik, ugotavljajo predvsem raziskave W. Rule, 1996.

⁴⁴ Temu daje največji poudarek v svojih raziskavah Matland, 2000.

⁴⁵ O tem govorijo raziskave Norris in Lovenduski, 1993.

⁴⁶ Takšno ugotovitev je najti pri vseh omenjenih raziskavah oz. raziskovalcih.

⁴⁷ Ugotovitve povzemamo po Stark, Thomas, Wilcox, 1999.

- b) ženske v vzhodni in srednji Evropi bolj verjamejo, da je zaposlenost žensk pomembna za njihov enak položaj v družini;
- c) obenem pa se tudi bolj strinjajo s stališčem, da so v primerih težje zaposljivosti moški bolj upravičeni dobiti zaposlitev;
- d) ženske v srednji in vzhodni Evropi bolj skrbi usoda otrok v primerih, ko je mati zaposlena;
- e) bolj so prepričane o tem, da je za osebno uresničitev potrebno materinstvo (85 odstotkov v primerjavi s 43 odstotki na zahodu);
- f) bolj so naklonjene ženskemu gibanju.

Ugotovimo lahko, da si nekatera stališča nasprotujejo (npr. o prednosti pri zaposlitvi in o ženskem gibanju). Obenem seveda ne bi smeli zanemariti tudi razlik med posameznimi državami. Vendar iz zgornjih navedb lahko v splošnem sklenemo naslednje:

1. da imajo ženske v državah vzhodne in srednje Evrope glede zaposlovanja mešane občutke;
2. da so močno usmerjene v vlogo materinstva, kar bi lahko bil problem pri usklajevanju poklica, politike in materinstva;
3. da smo soočeni s pomanjkanjem organiziranih in močnih feminističnih skupin in organizacij, ki bi v javnosti ustvarjale potrebo (in vplivale na javno mnenje) po bolj množičnem vstopanju žensk v politiko.

POMEN VOLILNEGA SISTEMA

V mnogih študijah o zahodnih državah⁴⁸ ugotavljajo, da na izvolitvene možnosti žensk ugodneje vplivajo sistemi sorazmernega predstavništva (še posebno, če imamo opraviti s strankarskimi listami v volilnih enotah) kot večinski volilni sistemi.⁴⁹ Te raziskave prav tako kažejo, da na izvolitev vpliva ugodneje, če se v volilni enoti voli več predstavnic oz. predstavnikov stranke, kot pa če se jih voli malo ali samo eden. Nekateri raziskovalci (Darcy, Welch, Clark, 1994) tudi ugotavljajo, da so izvolitvene možnosti žensk večje, če je volilni prag postavljen zmerno visoko. Po njihovem mnenju to pripelje do izločitve manjših strank, kar obenem pomeni, da bo izvoljenih več kandidat in kandidatov ene stranke, kar spet povečuje izvolitvene možnosti žensk, saj se ženske kandidature zgoščajo pri sredini kandidatne liste in nižje od tega. Prav tako na izvolitvene možnosti žensk ugodno vpliva določilo, ki

⁴⁸ Gl. npr. besedila naslednjih avtorjev in avtoric: Lijphart, 1999, Rae, 1967, Rule, 1996, Matland, 2000, Darcy, Welch, Clark, 1994 itd.

⁴⁹ O tem eksplicitno govorita Rule, 1996 in Matland, 2000.

ga poznajo nekateri volilni sistemi, da izpraznjeno parlamentarno mesto zasede kandidat oz. kandidatka, ki je na kandidatni listi na vrsti naslednji/a. To ugodno vpliva zaradi zgoraj omenjenega razloga - sredinskega mesta žensk na kandidatnih listah.

Če v luči teh ugotovitev primerjamo razmere v raziskovanih državah srednje in vzhodne Evrope, lahko ugotovimo, da nobena od teh držav svojih predstavnikov in predstavnic v parlament ne voli po večinskem volilnem istemu. Vse imajo eno od variant kombiniranega oz. sistema sorazmernega predstavnštva:

- na Madžarskem volijo po kombiniranem volilnem sistemu (uninominalne volilne enote, regionalne liste in nacionalna strankarska ali kompenzacijska lista);
- na Češkem in Slovaškem imajo čista sistema sorazmernega predstavnštva s strankarskimi listami;
- na Poljskem imajo sistem sorazmernega predstavnštva in volilne enote z več sedeži (za 391 sedežev), medtem ko se 69 sedežev popolni na osnovi deleža glasov strank na nacionalni ravni (pri čemer se uporablja d'Hontova formula, iz tega naslova pa so sedežev deležne le stranke, ki na nacionalni ravni zberejo vsaj 7 odstotkov glasov volilcev), volilci in volilke pa imajo možnost preferenčnega glasovanja (Gibson, 1999);
- v Sloveniji se uporablja sistem sorazmernega predstavnštva z volilnimi enotami z več sedeži in okraji znotraj le-teh.

Nobena od omenjenih držav torej nima volilnega sistema, ki bi bil izvolitvam žensk izrazito nenaklonjen. Vendar imata najmanj ugoden vpliv na izvolitev žensk volilna sistema na Madžarskem in v Sloveniji. Na Madžarskem zato, ker se največ parlamentarnih sedežev popolni prek volitev v uninominalnih volilnih enotah (176 oz. 175), nekoliko manj z regionalnih list (119 oz. 125 oz. 128) in najmanj z nacionalnih strankarskih list (90 oz. 85 oz. 82). V Sloveniji pa zato, ker je 8 volilnih enot razgrajenih še na 11 volilnih okrajev, v katerih stranke postavijo posamezne kandidate oz. kandidatke, ki najprej tekmujejo za glasove s kandidati drugih strank, potem pa za izvolitev še s kolegi iz lastne stranke. Takšen način pa neugodno vpliva na izvolitvene možnosti žensk.⁵⁰

Za madžarske volitve Ilonski pravi, da so bile posledice volilnega sistema bolj očitne in direktne na prvih, manj pa na drugih in zadnjih volitvah (Ilonszki, 2000). Delež žensk, ki so bile izvoljene prek nacionalnih list, se je zniževal iz volitev v volitve. Leta 1990 jih

⁵⁰ Antić, 1998.

je bilo prek teh list izvoljenih 50 odstotkov, leta 1994 se je njihov delež skoraj prepolovil (28 odstotkov), na volitvah leta 1998 pa je znašal še komaj 22 odstotkov (Ilonszki, 2000).

V Sloveniji obstoj volilnih okrajev znotraj volilnih enot deformira učinek sorazmernosti in neugodno deluje že na izhodiščne možnosti žensk za uvrstitev na kandidatno listo. Stranke se pri tem obnašajo kot v večinskem sistemu, ko v okraj postavijo enega kandidata/kandidatko. Analiza volitev leta 1996 kaže, da so se stranke iz prejšnjih volitev marsičesa naučile. Ugotovile so, v kateri okraj morajo postaviti kandidata, ki ga hočejo imeti v parlamentu, in v kateri tistega, ki naj samo zbira glasove za stranko, ne da bi imel možnosti za izvolitev.

Na osnovi analize volitev 1996 ne moremo trditi, da so ženske v splošnem v slabšem položaju glede mest, ki so jih zasedale. Vendar pa so stranke, ki so zelo povečale število sedežev v parlamentu, v tiste volilne enote, kjer so bile zmagovalne, postavile znatno manj žensk. Več kandidatki so imele stranke, ki so izgubljale podporo volilcev, in stranke, ki niso dosegle volilnega praga. Stranke, ki so znatno izboljšale svoj volilni izid, so imele precej manj žensk na listah in tudi manj izvoljenih. Ta razvoj je ravno nasproten sistemu v uveljavljenih demokracijah, kjer takrat, ko stranka pridobiva na volitvah, pridobivajo tudi ženske kot kandidatke, saj jih je izvoljenih več. V Sloveniji je sindrom volilnih okrajev proizvedel množico poslancev z naslednjimi karakteristikami: moški, srednji razred, župan. Dodatni mehanizem volilnega sistema v Sloveniji, ki bi lahko pozitivno vplival na izvolitvene možnosti žensk, je nacionalna strankarska lista, ki omogoča razdelitev sedežev v drugem krogu razdeljevanja glasov. Kandidati, ki so na njej uvrščeni visoko, imajo veliko možnosti, da pridejo v parlament. Vendar večina strank teh list ne uporablja več, ker so bile v javnosti predstavljene kot izraz partitokracije, zaradi česar pridejo v parlament kandidati, za katere volilci v resnici niso dali glasov.

O tistih državah, ki imajo sistem sorazmernega predstavnštva s strankarskimi listami (Češka, Slovaška, Poljska), bi lahko poudarili skupno ugotovitev, da so možnosti za izvolitev žensk odvisne od tega, kako visoko na kandidatnih listah se pojavljajo - čim višje so, tem večje so njihove izvolitvene možnosti. Vendar pa jih na vrhu kandidatnih list ni prav veliko, zato je odstotek izvoljenih

nizek (Filadelfiova, Guran, 2000). Analiza poljskih volitev leta 1993 in 1997 kaže, da sta na primer dve močni stranki UW (Zveza svobode) in SLD (Demokratska levica) na zadnjih volitvah postavili na kandidatne liste manj žensk, vendar so se volilci in volilke obnašali drugače in so v vseh okrajih, razen tistih z majhnim številom sedežev, "izrazili svojo voljo, da bi bilo v parlamentu več žensk ne glede na to, kaj so načrtovale politične stranke" (Gibson, 1999).

Sicer pa je odstotek žensk na kandidatnih listah strank za nacionalne volitve v obravnavanih državah nizek - giblje se med 13-16 odstotki. Glede na to dejstvo je njihov volilni rezultat pravzaprav dokaj visok, saj je delež izvoljenih v primerjavi z deležem kandidatke le za nekaj odstotnih točk nižji. Tudi konkretne analize, ki se ukvarjajo z izvolitvenimi možnostmi žensk (Havelková, 2000, Siemienska, 2000, Ilonszki, 2000), v glavnem ugotavljajo, da imajo ženske, ko se pojavijo na kandidatnih listah, velike možnosti za izvolitev. Pogosto so izvoljene celo večkrat zapored in delež takšnih, ki so izvoljene večkrat, je celo večji kot pri moških (Siemienska, 2000).

V vseh državah volilni rezultat strank dodatno korigirajo z definiranjem praga za vstop v parlament oz. za dodelitev sedežev. Prag je definiran različno:

- trije dobljeni mandati (za volitve leta 2000 pa štirje odstotki) v Sloveniji;
- petodstotni prag na Poljskem, Češkem in Slovaškem,
- na Madžarskem pa nacionalno listo lahko tvori stranka, ki kandidira najmanj s sedmimi regionalnimi listami. S takšnimi določili večje stranke izločajo manjše iz volilne tekme in dosežejo, da si njihove glasove dodatno razdelijo velike stranke. Nekateri (Matland, 1999) iz tega sklepajo tudi, da imajo zato ženske v velikih strankah več izvolitvenih možnosti, seveda če se pojavljajo na kandidatnih listah.

Sklenemo torej lahko, da države srednje in vzhodne Evrope nimajo volilnih sistemov za volitve v parlament, ki bi izrazito neugodno vplivali na izvolitvene možnosti žensk. Razloge za nizek delež žensk v parlamentih teh držav moramo torej iskati drugje. Kje?

VLOGA POLITIČNIH STRANK

Ženske v parlamentih srednje in vzhodne Evrope v letu 2000 (v Sloveniji 1996 in 2000):

DRŽAVA	SPODNJI DOM / PARLAMENT			ZGORNJI DOM / SENAT*		
	SKUPNO ŠT.	ŠTEVILO Ž	DELEŽ Ž	SKUPNO ŠT.	ŠTEVILO Ž	DELEŽ Ž
Češka	200	30	15,0	81	9	11,1
Poljska	460	60	13,0	100	12	12,0
Slovaška	150	19	12,0			
Madžarska	386	32	8,3			
Slovenija	90	7 (12)**	7,8 (13,3)	40	5	12,5

Vir: Interparliamentary Union, <http://www.ipu.org/wmn-e/e/c/assif.htm>

* V Sloveniji državni svet.

** Stanje po zadnjih volitvah oktobra 2000.

Preglednica kaže, da je v parlamentih držav srednje in vzhodne Evrope od 7,8-15 odstotkov žensk, kar jih uvršča v spodnji del evropske lestvice. Tudi ko pogledamo posamezne države in volitve od prvih večstrankarskih volitev naprej, lahko ugotovimo, da delež izvoljenih žensk rahlo variira. Deleži izvoljenih žensk so še najbolj stabilni na Poljskem, kjer so se - če izvzamemo prve volitve leta 1991 - ustalili na 13 odstotkov, in na Slovaškem, kjer variirajo za dva odstotka, čeprav je tam delež na zadnjih volitvah upadel. Na Češkem je na zadnjih volitvah delež žensk v poslanski zbornici narasel za 2 odstotka. Še najmanj ustaljeni so deleži žensk v parlamentu na Madžarskem in v Sloveniji. Na Madžarskem variirajo za več kot 3 odstotke, v Sloveniji pa za 5,5. Na Madžarskem se je delež na zadnjih volitvah znižal za 2,8 odstotka, v Sloveniji na predzadnjih za 5,5 odstotka, na zadnjih pa spet zvišal za enak odstotek.

SPLOŠNE ZNAČILNOSTI STRANKARSKIH SISTEMOV DRŽAV SREDNJE IN VZHODNE EVROPE

1. VELIKO ŠTEVILO STRANK

V nasprotju z državami z daljšo tradicijo večstrankarskih sistemov,⁵¹ kjer lahko na prste ene roke naštejemo stranke, ki obvladujejo institucionalni politični prostor, deluje v državah vzhodne in srednje Evrope množica strank. Na volitvah običajno

⁵¹ Več o raziskavah razmerja med strankami in ženskami v zahodnih demokracijah gl. v Norris in Lovenduski 1993.

tekmuje od dvajset do trideset strank, registriranih pa je še večje število majhnih strank (na Poljskem je bilo leta 1991 registriranih 200 strank). Strankarski sistem je nepregleden, saj obstaja veliko strank s podobnimi imeni, a različnimi ideološkimi usmeritvami, ter veliko strank, ki so usmerjene na določeno družbeno skupino, ali pa regionalnih strank (Antić, 2000).⁵² Na Poljskem so v začetku devetdesetih beležili pravo disperzijo strank predvsem na desnem spektru ideološkega kontinuuma. Konec devetdesetih pa se je strankarski sistem strnil v dva bloka oz. dve koaliciji - levo oz. postkomunistično krilo (Leva demokratična zveza) in desno krilo (Volilna akcija Solidarnost). Poleg teh dveh močnih koalicij sicer obstaja še vrsta majhnih strank z zanemarljivim političnim vplivom (Siemienska, 2000).

2. NESTABILEN STRANKARSKI SISTEM

Strankarski sistem se še ni stabiliziral. Še vedno nastajajo nove stranke, (manjše) stranke se združujejo, priključujejo k večjim ali povezujejo v koalicije strank za lažji nastop na volitvah. Tudi volilno telo se še ni stabiliziralo, tako da so premiki v njem še vedno veliki in od enih do drugih volitev se dogajajo velike spremembe v moči političnih strank (tipičen primer je madžarska stranka Svobodni demokrati).⁵³

3. RELATIVNO VELIKO ŠTEVILO PARLAMENTARNIH STRANK

Obstaja veliko strank, ki tekmujejo na volitvah in v samem parlamentu, čeprav njihovo število upada. Na Poljskem je na upad števila strank v parlamentu (leta 1991 jih je bilo 29) vplivalo tudi dejstvo, da so leta 1993 uvedli petodstotni volilni prag za stranke in osemodstotnega za koalicije. V Sloveniji je na volitvah 2000 na zmanjšanje števila tekmujočih strank (s 23 na 11) vplivalo povečanje volilnega praga na štiri odstotke, vendar se število parlamentarnih strank po volitvah ni znižalo.

4. DOMINACIJA MOŠKIH V STRANKAH

Stranke v vseh državah naše primerjalne analize še vedno obvladujejo moški, saj predstavljajo veliko večino njihovega članstva. Izjeme so krščansko demokratske stranke, ki zagotavljajo, da

⁵² Več o slovenskih političnih strankah gl. v Fink-Hafner, 1996 in 1997.

⁵³ Ibid.

imajo v članstvu okrog polovice in več žensk ali pa močne ženske organizacije. Slovenska krščansko demokratska stranka pravi, da ima med člani 61 odstotkov žensk, krščanska demokracija na Češkem bi naj imela 52,3 odstotka žensk (Saxonberg, 1999), madžarska krščanska demokracija ima močno žensko sekcijo z 8000 članicami (Fodor, 1998). Hkrati pa moški v postsocialističnih strankah zasedajo skorajda vse vodilne pozicije in tako tudi odločajo o programih in statutih strank - kar seveda vpliva tudi na njihovo orientacijo v zvezi z enakostjo spolov. Žensk v vodstvih strank na najvišji ravni v državah srednje in vzhodne Evrope ni, na podpredsedniških mestih je med več mesti v strankah sredine in levo od sredine po ena ženska, v drugih pomembnih organih strank pa ženske ne dosežajo niti kritične mase zastopanosti (ene tretjine). Še najmanjši razkorak med deleži žensk v članstvu in vodstvenih organih je najti v liberalnih, socialističnih oz. socialdemokratskih strankah in pri zelenih.

NEPOSREDEN VPLIV STRANK NA IZVOLITVENE MOŽNOSTI ŽENSK

1. STRANKE KOT "VRATARJI"

Ukvarjanje s strankami in izvolitvenimi možnostmi žensk pokaže, da so stranke pomembni vratarji (gatekeepers) (Ilonszki, 2000, Siemienska, 2000, Havelková, 2000), v smislu, da odločajo o tem, ali bodo ženske zastopane v parlamentu ali ne. Gabriela Ilonszki tudi pravi, da stranke pomembneje vplivajo na možnosti reprezentacije žensk v institucionalni politiki kot pa sam volilni sistem (Ilonszki, 2000). Renata Siemienska ugotavlja razlike med ocenami parlamentark in parlamentarcev glede uvrščanja na kandidatne liste. Parlamentarke ocenjujejo, da se ženske težje uvrstijo na kandidatno listo, ker o uvrstitvi odločajo organi stranke, v katerih so v glavnem moški. Parlamentarci pa trdijo, da je uvrstitev kandidatov na liste odvisna predvsem od ekonomskega in kulturnega kapitala posameznega možnega kandidata. Sicer pa njena študija v letih 1992-93 navaja še naslednje ugotovitve o razlogih za uvrstitev oseb na kandidatne liste, ki so jih navajali moški in ženske:

- članstvo in aktivnost v stranki (21% moških in 25% žensk),
- usluge stranki in položaj v njej (47% moških in 21% žensk),
- rezultati profesionalnega dela in aktivnosti v družbi (24% moških in 42% žensk),

- poslansko mesto v prejšnjem sklicu parlamenta (18% moških in 23% žensk).

Ženske so torej pogosteje izpostavile individualne značilnosti, toda hkrati so manjkrat kot moški navajale manj merljive značilnosti, denimo osebne lastnosti (inteligenca, znanje, poštenost); te je navajalo le 10% žensk in 18% moških. Enako velja za popularnost, simpatije in zaupanje volilcev (26% moških in 19% žensk). To potrjuje opažanje, da so ženske ponavadi dojete kot manj samozavestne (Siemienska, 2000). Kljub vsem tem razlikam pa Siemienska poudari to, kar ugotavljajo tako moški kot ženske, da sta namreč uvrstitev in vrstni red na kandidatni listi velikokrat odvisna od dobre volje strankarskih vratarjev.

2. POMEMBNE ZNAČILNOSTI STRANK, KI VPLIVAJO NA MOŽNOSTI ŽENSK V POLITIKI - ORGANIZIRANOST, IDEOLOGIJA, FORMALNA PRAVILA

Ilonszki ocenjuje, da so ovire za večjo participacijo žensk v strankarski in parlamentarni politiki v nekaterih značilnostih strank - npr. v organizaciji stranke, strankini ideologiji, formalnih pravilih - in aktivnosti samih žensk (Ilonszki, 2000). Zdi se, da je ideološka usmeritev strank eden od pomembnih pokazateljev strankarske naklonjenosti vstopanju žensk v institucionalno politiko. To ugotavlja več študij (Ilonszki, 2000, Siemienska, 2000, Antič, 2000, Havelková, 2000). Stranke v sredini in levo od nje (liberalne, socialistične, demokratske in zelene)⁵⁴ so bolj naklonjene večjemu deležu žensk v politiki kot pa desno usmerjene stranke (ljudske, krščanske, podjetniške itd.). Prve vidijo ženske kot tiste, ki lahko enakovredno sodelujejo z moškimi tudi v politiki (čeprav največkrat premalo naredijo za to, da bi se to tudi zgodilo). Druge vidijo mesto žensk predvsem v privatni sferi. V primeru, da vidijo ženske v javni sferi, pa je njihovo mesto predvsem v ozadju, v dobrodelnem delovanju ter nujenju pomoči moškim kolegom. Te stranke tudi ne podpirajo nobenih posebnih ukrepov, ki bi ženskam olajšali vstop v strankarsko in parlamentarno politiko.⁵⁵

⁵⁴ Takšna ugotovitev npr. za skandinavske države ne velja več. V teh državah so sicer prodor na tem področju res napravile leve in levosredinske stranke, sledile pa so jim tudi druge, tako da ni več stranke, ki bi si upala privoščiti kakšno veliko odstopanje.

⁵⁵ V Sloveniji je npr. prizadevanje, da bi bila še pred volitvami leta 1996 sprejeta nadstrankarska pobuda o uvedbi mehanizmov za lažje vstopanje žensk v strankarsko in vladno politiko, spodletelo ravno zaradi nasprotovanja žensk iz strank desno od sredine.

3. STRANKARSKI PROGRAMI IN POLITIKA ENAKIH MOŽNOSTI

Programi strank so v vseh navedenih državah še vedno obremenjeni s t. i. velikimi temami nacije in ekonomije. Tudi v Sloveniji so denimo še vedno v ospredju naslednje teme: konsolidacija ekonomije, integracija v Evropsko unijo, članstvo v NATO. Enakost med spoloma ni tema, s katero bi se politika in politiki ukvarjali in ki bi prispevala k večji podpori volilcev. Stranke žensk ne dojemajo kot resnih političnih akterjev, videne so kot pomemben del volilnega telesa, katerega podporo je treba pridobiti predvsem v predvolilnem času. Strankarski programi ne posvečajo veliko pozornosti t. i. ženskim temam. Primerjava njihovih programov pokaže, da se nobena ni resno in sistematično lotila problema neugodnega družbenega položaja žensk. Cilji in načela strankarskih programov glede položaja žensk se razlikujejo - segajo od programov, ki žensk sploh ne omenjajo, do takih, ki si prizadevajo položaj žensk kot mater in gospodinj izenačiti s položajem zaposlenih žensk.

4. STRANKE NA KANDIDATNA MESTA NE POSTAVLJAJO VELIKO ŽENSK

Število žensk na kandidatnih listah strank je v vseh državah na volitvah za nacionalne parlamente izredno nizko in ne dosega niti 20 odstotkov vseh kandidatov. To pomeni, da se njihov delež ne približa niti njihovem deležu v članstvu strank, kaj šele njihovem deležu v strukturi celotnega prebivalstva. Po drugi strani pa analize kažejo, da ženske dosegajo izredno dobre volilne rezultate glede na njihov delež na kandidatnih listah. Kandidatke so torej na volitvah nadpovprečno uspešne - ne pa neizvoljive, kot poskušajo prikazati nekatere stranke, ki naj bi se jih zato "bale" kandidirati. Vendar pa jih strankarski veljaki iz volitev v volitve postavljajo na slabše izvoljiva mesta, kar se je pokazalo na Madžarskem, kjer jih je iz volitev v volitve več v uninominalnih volilnih okrajih in manj na strankarskih nacionalnih listah, in v Sloveniji, kjer so tako rekoč ukinili nacionalne liste in ženskam zaprli še eno možno (in lažjo) pot vstopanja v parlament. V državah, kjer imajo strankarske nacionalne liste, pa je kandidatke malo na najvišjih mestih, kjer so izvolitvene možnosti večje (Siemenska, 2000).

Saxonberg ugotavlja, da ima do žensk najmanj diskriminatorno politiko sestavljanja strankarskih list na Češkem komunistična

stranka, ki je od skupnega deleža 16 odstotkov kandidat 20 odstotkov le-teh postavila na izvoljiva mesta, sledi ji socialdemokratska stranka, ki je od 14-odstotnega skupnega deleža žensk na kandidatnih listah 17,6 kandidat postavila na izvoljiva mesta, krščanska demokracija in liberalna stranka pa sta na izvoljiva mesta postavili manj žensk, prva od 12,8 odstotkov vseh samo 8 odstotkov, druga pa od 17,4 odstotka žensk na kandidatnih listah samo 11,8 odstotkov (Saxonberg, 1999). Da bi spolno uravnotežili kandidatne liste, so v nekaterih strankah predlagali uvedbo obveznih deležev kandidatov obeh spolov na kandidatnih listah, toda takšne prakse so redke in nepriljubljene.

5. NENAKLONJENOST STRANK KVOTAM

Ena najuspešnejših strategij strank za večjo prisotnost žensk v politiki je uvedba kvot. Kvote so znane kot mehanizem, ki omogoči zapostavljenim ali marginaliziranim družbenim skupinam, nacionalnim manjšinam ali drugim skupinam, da se uvrstijo na liste kandidatov za parlamentarne volitve. Toda zaradi slabih izkušenj v socializmu v nekaterih postsocialističnih državah kvote zavračajo kot neprimeren mehanizem za povečanje števila žensk v politiki.⁵⁶ V javnosti so kvote mnogokrat razumljene kot mehanizem, ki pravzaprav diskriminira, vzpostavlja neenakost, s tem ko en spol (moške) postavlja v neenak položaj. Čeprav razprave o kvotah niso več novost, pa je očitno, da v diskusijah pri večini strank v regiji prevladujejo zavračanja tega mehanizma.

Kvote kot možni mehanizem za večjo prisotnost žensk v politiki so na Češkem zavrnille vse stranke, le socialdemokratska ima neke vrste kvoto za volitve v notranje organe stranke (25 odstotkov).⁵⁷ Na Poljskem se h kvotam nagiba le postkomunistična levica (Demokratska zveza levice). Ženska parlamentarna skupina je sicer predlagala uvedbo 30-odstotne obvezne kvote, toda njihov predlog v parlamentu ni dobil zadostne podpore (Siemienska, 2000). Tudi na Slovaškem so kvote poskusili uzakoniti, a jim to ni uspelo, od strank pa je samo Stranka demokratske levice sprejela 25-odstotno kvoto (Filadelfiova, Guran, 2000). Od madžarskih strank ima le socialistična stranka 20-odstotno kvoto za ženske in mlade pod 35 let (Ilonszki, 2000). V Sloveniji so kvote

⁵⁶ Eden takih primerov je znana češka avtorica Jiriná Šiklová; več o tem v: Funk in Mueller, 1993; Butorova et al., 1996.

⁵⁷ Več o tem Havelková, 2000.

sprejele levo sredinske stranke. Liberalna demokracija ima trenutno 25-odstotno kvoto in predvideva njeno zviševanje za tri odstotne točke na vsakih naslednjih volitvah, dokler ne doseže 40-odstotne zastopanosti obeh spolov. Zeleni imajo zapisano določilo o enaki zastopanosti obeh spolov, Združena lista socialdemokratov pa nima s statutom določene kvote, vendar spoštuje strankarsko namero, da na kandidatnih listah ne bo manj kot ena tretjina žensk.⁵⁸

Kvote same po sebi seveda ne bodo rešile problema nizke zastopanosti žensk v politiki, lahko pa pozitivno vplivajo na premike v delovanju strank in njihovih naporih za promocijo žensk v politiki in na pripravljanje tistih, ki naj bi v politiko šele vstopile.

STRANKE IN ŽENSKÉ - NESREČNO RAZMERJE

Po desetletju tranzicije (s čimer nočemo reči, da je ta že končana) je strankarski politični prostor srednje in vzhodne Evrope še vedno dokaj razburkan in v procesu stabiliziranja. Tudi kar zadeva ženske v strankarski politiki, bi lahko rekli, da so se sicer "vmešale v politiko", da pa še vedno niso njene "normalne" akterke. Še vedno so nekje na obrobju dogajanja. Zato se tudi o ženskah v politiki govori in razpravlja posebej, kot o posebnem problemu.

Zaenkrat je videti, da so (za uveljavljene strankarske politične akterje) ženske v politiki t. i. nujno zlo - brez njih ne gre, z njimi pa je težko. Brez njih ne gre, saj je tudi Evropska unija postavila nekatere norme enakih možnosti, po katerih med drugim presoja tudi napredek obravnavanih držav v procesu pridruževanja. Tega so se v nekaterih državah začeli zavedati predvsem v zadnjem času.⁵⁹ Z njimi pa so težave zato, ker se jih stranke in politiki spomnijo šele nekaj mesecev pred volitvami. Takrat jih iščejo, da bi jih postavili na kandidatne liste. Ko ne najdejo takšnih, ki bi bile enakovredne tekmice uveljavljenim moškim kolegom, "resignirano" ugotovijo, da so se trudili, da pa ne morejo najti "kvalitetnih kandidat", in spet kandidirajo večinoma moške. Čeprav lahko ugotovimo, da je bilo na primer leta 2000 na slovenskih volitvah 4 odstotke več kandidat na listah (23%) kot na prejšnjih volitvah, pa to hkrati pomeni, da se njihov delež niti na kandidatnih lis-

⁵⁸ Na volitvah leta 2000 jih je na primer bilo več kot 32 odstotkov.

⁵⁹ Na zadnjih slovenskih volitvah leta 2000 je bilo kandidaturam žensk in ženskim temam posvečeno veliko več pozornosti (čeprav seveda prepozno in ne dovolj).

tah ni približal t. i. kritični masi zastopanosti, kaj šele, da bi se temu približal po deležu izvoljenih. V vmesnem času (tj. času med enimi in drugimi volitvami, in to je pravzaprav čas "prave politike") pa politiko kreirajo moški - v vladah, parlamentih in strankah.

Ženske prav tako niso zadovoljne s strankami in njihovo politiko. V strankah še vedno dominirajo moški, tako da same ne morejo priti do izraza (razen redkih posameznic, ki so jih sprejeli v "moški klub"). Če v strankah in v parlamentu odpirajo t. i. žensko agendo, jih gledajo postrani in jim očitajo feminizem, zato ženske, ki so na političnih pozicijah v srednji in vzhodni Evropi razen izjemoma večinoma še vedno vztrajajo pri mainstream političnih temah (Vodražka, 1996; Havelková, 1999a). Po drugi strani pa vedo, da stranko za doseganje svojih političnih ciljev potrebujejo, kajti stranke so tiste, ki v politično pluralni družbi kreirajo politično agendo in sprejemajo politične odločitve. Posamezni napori (in redke realizacije), da bi to uresničili s pomočjo ženske liste v obravnavani regiji, (še) niso uspeli. Zato je najbrž umestno govoriti o svojevrstnem nesrečnem razmerju med strankami in ženskami. To razmerje se ohranja, čeprav sodelujoči v njem niso zadovoljni.

SKLEP

V raziskavi smo izhajali iz hipoteze, da sta za oblikovanje politike enakih možnosti, še posebno pa za prizadevanje za višjo participacijo in prisotnost žensk v sferi neposrednega političnega odločanja potrebna medsebojni vpliv in sodelovanje najmanj dveh sfer oziroma dveh možnih ravni političnega delovanja - države in strankarske politike ter sfere civilne družbe oziroma neodvisnih ženskih organizacij in skupin. Pri proučevanju vsake od teh ravni v državah srednje in vzhodne Evrope smo prišli do več ugotovitev o obstoječih in možnih strategijah delovanja.

Študij obstoječih mehanizmov za podporo politiki enakih možnosti je v vseh državah srednje in vzhodne Evrope pokazal predvsem njihovo formalno in reprezentativno vlogo, ki se v veliki meri vzpostavlja v odnosu do politike vstopanja v Evropsko unijo. Pokazali sta se relativna šibkost v samem političnem sistemu, predvsem pa odvisnost obstoja teh mehanizmov od trenutne volje političnega establishmenta oziroma strank. Takšna umeščenost mehanizmov in njihova vloga kažeta na eni strani na močno medsebojno odvisnost omenjenih dveh sfer političnega delovanja (institucionalne in civilnodružbene sfere), na drugi strani pa tudi na pomen različnih strategij, ki se uporabljajo pri morebitnem prizadevanju za vzpostavljanje politik enakih možnosti.

Tako bi lahko trdili, da bo brez splošnega zavedanja o potrebi po enakosti spolov v različnih sferah socialnega in političnega težko uveljavljati kakršne koli strategije politike enakih možnosti. Nепarticipacija žensk v institucionalni politiki in njihova neprisotnost v vrhovih državne oblasti in političnih strank sta po eni strani rezultat odsotnosti strategij, po drugi strani pa tudi omogočata situacijo, v kateri se spolna enakost sploh ne postavlja kot problem, saj ohranjata status quo, v katerem ni mogoče postavljati novih vprašanj. Zavedanje o problemu strukturne diskriminacije ne more nastati niti čez noč niti samo po sebi. Pomemben referenčni okvir za osveščanje o problemu in samo

delovanje je dejstvo, da neobstoj sistematične politike enakih možnosti in nizka participacija žensk še vedno nista razumljena kot rezultanta sistemskih diskriminatornih praks (Gyarfašova, 2000), temveč bodisi kot naključje ali pa kot "osebni" problemi posameznic.

Prav zato so izjemno pomembne iniciative, študije in publikacije, ki problematizirajo obstoječe diskurze in prakse ter opozarjajo na - na prvi pogled - nevidne strukturne diskriminatorne prakse ter na problem nemožnosti participacije. Te iniciative lahko oblikujejo tako državne institucije kot tudi neodvisni akterji in akterke, lahko pa so tudi produkt njihovega medsebojnega sodelovanja. Prav tako lahko - glede na vir - izhajajo iz akademske ali politične sfere. Izkazalo se je, da je eno od pomembnih področij sodelovanja vladne in akademske sfere predvsem uvajanje spolno diferenciranih statističnih podatkov, ki šele dajejo resno podlago za strokovno in politično delo na področju enakih možnosti.

Dober primer medsebojnega sodelovanja različnih akterjev pri poskusu vzpostavljanja mehanizma za enake možnosti je bila poljska akcija za uvedbo *Zakona o enakih možnostih*, v kateri so - kljub temu, da cilja niso dosegle - uspešno sodelovale tako nevladne kot strankarske ženske skupine (Intervju z Ulo Nowakowsko, 2000). Za oblikovanje politike enakih možnosti je nedvomno potrebna politična razprava, ki bi zajela stranke in predstavniške institucije. Čeprav obstaja težnja, predvsem med pravniki, da bi to vprašanje prikazali kot golo pravno vprašanje, pa je treba že vnaprej poudariti, da gre pri tej razpravi predvsem za politično diskusijo o vsebini in naravi demokratične ureditve in zagotavljanja enakosti.

Problem, na katerega trčimo pri vprašanju o razmerju med civilno družbo oziroma ženskimi gibanji in vzpostavljanjem politike enakih možnosti, je najprej dejstvo, da je feministični politični aktivizem v večini držav srednje in vzhodne Evrope še vedno bolj nesistematičen, ali kot pravi P. Jedličkova, "politični aktivizem je v čeških ženskih nevladnih organizacijah zelo redek, je individualističen namesto sistematičen, medtem ko so večji dosežki na politični sceni (zakonske spremembe) zasluga mednarodne podpore" (Jedličkova, 2000: 9).

Ženska gibanja imajo izjemen transformacijski potencial, njihova šibkost v povezavi z vprašanjem enakih možnosti in prisotnosti žensk v političnih institucijah pa ni le rezultat politične in finančne nemoči, temveč tudi svojevrstnega zavračanja kolek-

tivnega delovanja žensk različnih političnih prepričanj. To zavračanje ima svoj vir v strahu, da zgolj večja politična prisotnost žensk (večje število) ne bo spremenila tudi same strukture obravnavanih političnih tem in da bodo konservativke v politiki predvsem regenerirale tradicionalno vlogo žensk. Kot posledica tega ponavadi prevlada argumentacija, češ da nam "ne sme iti za številke, ampak za individue". Kljub dejstvu, da danes mnoge političarke ne le ne kažejo velikega interesa za žensko problematiko, temveč se tudi nagibajo k temu, da "minimalizirajo pomen ženske politične agende", da bi pokazale lojalnost svojim strankam (Havelková, 1999; Vodražka, 1996), pa gre domnevati, da bosta samo odpiranje vprašanja in razprava o politični reprezentaciji začela oblikovati tudi drugačno politično agendo.

Problem, ki ga načenja Hana Havelková (ko pravi, da ne obstaja "povezava med zadevami politične participacije žensk kot takih in manjkom osveščenosti o problemih žensk, to pa naredi argumente za povečanje števila političark neprepričljive in prešibke"), ni problem, ki bi ga bilo mogoče rešiti na "teoretski ravni". Najbrž gre v veliki meri za to, da se bo zavedanje o strukturni pogojenosti problemov žensk povečalo hkrati s kampanjami in argumentacijo za njihovo večjo podporo v politiki in z argumentom, da je sedanja nizka prisotnost žensk nepravilna.⁶⁰ Hkrati se s strani nevladnih organizacij še zlasti postavlja problem sodelovanja med nevladno in vladno sfero, ki je po eni strani nezadostno, po drugi pa vse prevečkrat poteka na liniji nejasno razdeljenih kompetenc, saj nevladne organizacije velikokrat opravljajo del posla, ki bi moral pravzaprav pripasti vladnim institucijam.⁶¹

Javna, politična agenda je področje, ki ga je v povezavi s politikami enakih možnosti prav gotovo treba obravnavati posebej. Tu je ključno vprašanje, kdo, kako in kdaj sproži debato o politiki enakih možnosti in politični prisotnosti žensk. Javne debate o pomenu participacije in reprezentacije žensk v politiki so že

⁶⁰ Argument večjega števila zahteva tudi druga preverjanja. To se je pokazalo v Sloveniji ob razvoju programa Urada za žensko politiko za večjo participacijo žensk v lokalnih oblasteh - šele potem, ko se je odprlo vprašanje nizkega števila, so sledila tudi vprašanja razlogov za nizko participacijo in logike strukturne diskriminacije. Ženske, ki so se udeleževale teh usposabljanj (lokalne političarke), so oblikovale močno skupinsko zavest in solidarnost v pogledu nujnosti medsebojne podpore in odpiranja ženske agende, ki je bila povsod zastopljena.

⁶¹ Tako je denimo Center za pravice žensk na Poljskem prevajal direktive EU in druge relevantne dokumente o spolni enakosti v poljski jezik (Women's Rights Center Report, 2000).

postale del predvolilnih razprav v večini raziskovanih držav, vendar niso presegle debate o tem, "zakaj politika potrebuje ženske" (Havelková, 1999). Splošna domneva je, da bodo ženske ustvarjale boljše, ljudem bližje in manj korumpirano politiko, da je prav zato pomembna njihova večja udeležba in da bi jih stranke morale podpirati iz tega razloga.⁶² Skratka, obstaja domneva, da bodo ženske v politiko vnesle neko specifično, moralno dimenzijo ženskega spola, večjo zavezanost vsebinam politike in da si bodo manj prizadevale za oblast zaradi same oblasti (kar je spet zelo spolno diferencirana in nerealistična predpostavka).

Hkrati se je razprava v večini držav začela sukati okoli problema kvot, pri čemer je marsikje prevladala kvaziliberalna argumentacija, da "biološka" značilnost, kot je spol, ne more biti kriterij za uvedbo kvot. Pomembno vlogo pri razpravah o strukturni zapostavljenosti žensk v institucionalni politiki so imele tudi raziskave javnega mnenja in njihovo publiciranje (pokazale so visoko stopnjo zavedanja ljudi o tem, da je nekaj narobe s politiko, ki je dominantno enospolna), vendar so v tem pogledu javnomnenjsko "voljo ljudstva" nosilci oblasti in pomembni javnomnenjski voditelji večinoma ignorirali. Tako same razprave niso bile zares povezane s potencialnim akterji. Niti nevladnim organizacijam niti strankarskim ženskim organizacijam, ki so naklonjene politiki enakih možnosti, te teme ne uspeva ohraniti na agendi v smislu podaljšanja razprave v neko bolj dolgoročno razpravo ali celo akcijo, ki bi jo prenesle v povolilni čas.

Del agende o enakih možnostih ustvarjajo tudi tekoča razprava in postopki v zvezi s usklajevanjem zakonodaje z Evropsko unijo. Predvsem zaradi tega mehanizma postajajo enake možnosti tudi del institucionalne vladne agende. Proces pridruževanja je tako lahko pomemben zunanji legitimizacijski vir za sistematično politiko enakih možnosti. Žal se v trenutni situaciji vzpostavlja bolj formalen pristop, kar pomeni, da se javne administracije v srednje in vzhodnoevropskih državah ukvarjajo zgolj s formalno-pravnimi vidiki prilagajanja Evropski uniji in z vprašanjem učinkovitega administriranja, ne pa tudi z dejanskimi vsebinskimi vprašanji. Direktive so tako delegirane od zgoraj navzdol in pogosto niti ne upoštevajo konkretnega konteksta posameznih

⁶² Hana Havelková piše o tem, da je v medijih pogosto nastopala spolno kontrastna podoba politikov - nasprotje med nezrelimi, pubertetno neresnimi moškimi, ki se borijo za golo oblast, in modrimi, preudarnimi ženskami, ki pa imajo premalo samozavesti (Havelková, 1999b).

politik, kar lahko v prihodnosti v postkomunističnem okolju povzroča preglavice.

Pri proučevanju politične prisotnosti, volilnih sistemov in strank se je izkazalo, da stranke tako s svojimi programi kot tudi z volilnimi strategijami v veliki meri pripomorejo k temu, ali bo tema enakih možnosti relevantna in ali bodo spodbudile ustvarjanje mehanizmov, ki bodo prispevali k promociji žensk. Vprašanje je seveda, ali bodo temo vključile v svoje programe in ali bodo promovirale političarke v lastnih vrstah (bodisi s kvotami ali kako drugače) ter si prizadevale za ustvarjanje demokratičnega volilnega sistema, ki bi omogočil tudi pravičnejšo reprezentacijo. Predvsem v pogledu strankarskih politik glede enakih možnosti žensk v politiki se kaže, da so kljub dejstvu, da je naklonjenost večji participaciji žensk v politiki v veliki meri odvisna od ideoloških usmeritev strank, števila strankarskih aktivistk, organizacijskega značaja strank, procesa izbire kandidatov itd., vendarle najpomembnejše strukturne rešitve. Le-te (denimo kvote) pa so pri večini strank v srednji in vzhodni Evropi še vedno nedobrodošle.

Pomembno za razpravo o politiki enakih možnosti v srednji in vzhodni Evropi je dejstvo, da mnoge nevladne organizacije in tudi stranke zavračajo "golo" reprezentacijo in s tem tudi kvote ter to vprašanje povezujejo s spremembo kvalitete v politični debati in institucionalnem političnem delovanju. Prav zato prisotnosti žensk v institucionalni politiki ne moremo obravnavati ločeno od specifičnih kontekstov in ločeno od vprašanja drugih mehanizmov spolnih delitev v javnem, privatnem in političnem prostoru. Ti mehanizmi se navezujejo predvsem na vprašanje delitve dela v družini ter združevanja poklicnega, javnega in družinskega življenja tako za ženske kot za moške.

Vprašanje reprezentacije je tako povezano s prestrukturiranjem razmerja med javnim in privatnim in v tem smislu je večja prisotnost žensk v institucionalni politiki le korak na poti k inkluzivnemu sistemu in participaciji. Zato so v debati o reprezentaciji izredno pomembne parlamentarne razprave o zakonodaji, ki ureja vprašanja vsakdanjega življenja - denimo debate o zakonih o delovnih razmerjih (v njih spolno nadlegovanje), o pokojninski zakonodaji (delovna doba), o starševskem in porodniškem dopustu (neprenosljivi del dopusta za očete) itd. Višja prisotnost žensk v zakonodajnem telesu lahko pripomore k bolj uravnoteženi in kvalitetni razpravi o teh temah. Zdi se, da bi

bilo smiselno, če bi uspelo javno debato že danes obrniti v smer razprav "onstran reprezentacije", kar je seveda težka naloga.

Za sklep bi lahko rekli, da je perspektiva za oblikovanje politike enakih možnosti v srednji in vzhodni Evropi, ki bi segla prek načelnih pogovorov o reprezentiranosti in katere rezultat bi bilo oblikovanje učinkovitih političnih mehanizmov za promocijo participacije in prisotnosti žensk v politiki, predvsem v združevanju in krepitvi obstoječih pluralnih strategij političnega delovanja na različnih ravneh. Te strategije bi kot svoj osrednji del morale vključevati promocijo politične participacije in prisotnosti žensk, saj bi s tem odločilno prispevale k odpiranju in spreminjanju politične agende. Morale bi biti tudi neekskluzivistične, torej takšne, ki si prizadevajo za skupno rezultanto delovanja različnih strank, skupin in interesov.

V srednji in vzhodni Evropi že obstajajo tri običajne dominantne strategije, ki lahko pripomorejo k večji udeležbi in večjemu vplivu žensk na politiko. Tu prevzemamo poimenovanje, ki ga predlaga Sharon L. Wolchik - birokratska, skupinskointeresna (ali civilnodružbena) in volilna (Jacquette in Wolchik, 1998). Birokratsko strategijo utelešajo deli države in uradi, ki jih ustvari država na različnih ministrstvih (t. i. mehanizmi), da bi ustvarjala elemente politike enakih možnosti. Volilna strategija zadeva stranke, njihove mehanizme, pa tudi nevladne organizacije. Skupinskointeresna ali civilnodružbena strategija pa je povezana z obstojem in podporo državljanskih in drugih organizacij. Prva in druga (birokratska in volilna) sta brez tretje ponavadi šibki. Za naš obravnavani primer bi lahko rekli, da tudi kljub prisotnosti vseh treh strategij še vedno obstajajo le šibke povezave med njimi ter da bi bila prva naloga promoviranja politike enakih možnosti prav poskus njihovega povezovanja.

PRIPOROČILA

SPLOŠNA PRIPOROČILA

- a) Sprožiti bi bilo potrebno splošno razpravo o enakih možnostih. Srednji in vzhodni Evropi je najbrž veliko bliže model politike enakih možnosti, podoben skandinavskemu, ki na eni strani poudarja pomen transformirane politike zaradi uravnotežene zastopanosti spolov, na drugi pa politiko solidarnosti:
- v tem smislu je prav gotovo pomembno posvetiti pozornost različnim dimenzijam spolne enakosti in razlik in torej ne le osredotočati se na ženske, temveč omogočiti tudi “vidnost moških”, hkrati pa opozarjati na to, da politika enakih možnosti ni usmerjena proti moškim, temveč da gre za pozitivno akcijo za moške in ženske, čeprav na različne načine;
 - vprašanje enakih možnosti promovirati in prikazati kot tisto, kar bo prineslo koristi posameznikom iz različnih skupin, in ga povezati z vprašanjem aktivnega državljanstva in države blaginje;
 - prikazati izkušnje uspešnih praks politike enakih možnosti in njihovih učinkov.
- b) Ustvariti je potrebno močno legitimnost politike enakih možnosti. Pri tem je mogoče izhajati iz različnih legitimacijskih virov, kot so:
- evropska razširitev in kritična ter kreativna aplikacija regulativ Evropske unije, predvsem za ustvarjanje nacionalnih mehanizmov; tu je pomembno pokazati obstoječe rešitve v pridruženosti članicah, ki so višjega standarda kot v Evropski uniji, saj obstajajo tudi takšni primeri;
 - drugi mednarodni dokumenti, predvsem dokumenti Združenih narodov (čeprav se zdi, da je ta legitimacijski vir nekoliko omejen zaradi ne ravno doslednih implementacij nacionalnih načrtov za ukrepanje v posameznih državah);
 - različni viri zgodovinske legitimnosti, posebne tradicije in dosežki žensk v politični zgodovini;
 - nova strokovna analiza politik, ki upošteva dimenzijo spola,

- lahko spremeni dosedanjo družboslovno razpravo o tranzicijskem procesu, ki blokira razpravo o politiki enakih možnosti;
- ustvarjanje baz statističnih podatkov, na podlagi katerih bo mogoče delati primerjalne analize in politike, ki upoštevajo dimenzijo spola.

KONKRETNA PRIPOROČILA ZA RAZLIČNA PODROČJA

a) NACIONALNI MEHANIZMI:

- ustvariti splošno zakonsko podlago, na kateri bi lahko gradili nove institucionalne mehanizme ter zakonodajo enakih možnosti; operacionalizacija ustavnih določb v zakonih o enakih možnostih;
- obstoječi elementi nacionalnih mehanizmov bi morali dobiti trdnejšo podlago;
- uvesti nove instance učinkovitega nadzora različnih oblik diskriminacije, definirati pristojnosti in odgovornosti v državnih organih oblasti;
- uvesti *gender mainstreaming* v vladne institucije (morda začeti na lokalni ravni) kot konkretno dejavnost;
- umestiti implementacijo mehanizmov tja, kjer poteka dejanski proces odločanja;
- določiti načine poročanja javnosti in nevladnim organizacijam o delovanju nacionalnih mehanizmov.

b) VOLILNI SISTEMI IN STRANKE:

- debate o volilnih sistemih (kolikor obstajajo) povezati z vprašanjem politične inkluzivnosti sistema;
- izvajati pritisk na stranke v smislu zahtev po promociji žensk;
- izkoristiti volilne kampanje za spremembo politične agende (vnesti vprašanje participacije žensk v predvolilne debate);
- sprožiti razpravo o kvotah;
- vprašanje kvot povezati s spremembo same narave politike in politične debate;
- v strankah doseči spolno uravnoteženost na volilnih listah in v vodilnih organih strank;
- izvajati kontinuirano usposabljanje političark;
- uvesti mentorstvo kot eno od učinkovitih metod usposabljanja.

c) POLITIČNA AGENDA IN CIVILNA DRUŽBA:

- povezovati delovanje žensk v civilnodružbenih organizacijah z državnimi in strankarskimi institucijami;
- agendo enakih možnosti povezati tudi z drugimi temami; predvsem bi bilo pomembno pokazati in vzpostaviti povezavo med t.i. nepolitičnimi temami, politiko enakih možnosti in večjo prisotnostjo žensk v politiki;
- oblikovati formalno organizacijske strukture za sodelovanje države in civilnodružbenega sektorja, neodvisnih nevladnih ženskih organizacij;
- povečevati kapacitete nevladnih organizacij na področju izobraževanja za politično participacijo;
- monitoring medijske politike in prizadevanje za integracijo teme enakih možnosti;
- sprožiti javne kampanje, ki promovirajo politiko enakih možnosti;
- oblikovati "slovar" uporabe različnih političnih kategorij na področju enakih možnosti;
- mednarodna izmenjava.

LITERATURA

- Antić, Milica G. (1996), "Ženske in volitve v Sloveniji", v: Gaber, Slavko, *Volilni sistemi*, Ljubljana: Krt, 171-190
- Antić, Milica G. (1998), *Ženske v parlamentu*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Antić, Milica G. (1999), "Slovene political Parties and Their Influence on the Electoral Prospects of Women", v: Corrin, C. (ur.), *Gender Identity in Central and Eastern Europe*, London: Frank Cass, 71-29.
- Bacchi, Carol Lee (1996), *The Politics of Affirmative Action. 'Women', Equality & Category Politics*, London, New Delhi: SAGE.
- Bauman, Zygmunt (1999), *In Search of Politics*, Cambridge: Polity Press.
- Bickford, Susan (1996), *The Dissonance of Democracy. Listening, Conflict and Citizenship*, Ithaca, London: Cornell University Press.
- Boling, Patricia (1997), *Privacy and the Politics of Intimate Life*, Ithaca, London: Cornell University Press.
- Biro, Ildiko, Szabo, Ersebet Maria (ur.) (1999), *Institutional Mechanisms for the Advancement of Women in Hungary, National Report from Hungary*, Karat Coalition, http://www.karat.org/documents/hungary_mechanisms.shtml.
- Bourdieu, Pierre (1998), *Acts of Resistance. Against the Tyranny of the Market*, New York: The New Press.
- Butorova, Zora et al. (1996), *She and He in Slovakia, Gender Issues in Public Opinion*, Bratislava.
- Butorova, Zora, Gyarfašova, Olga (2000), "Public Discourse on Gender Issues in Slovakia", prispevek na mednarodni delavnici "Perspectives for Gender Equality Politics in Central and Eastern Europe", Mirovni inštitut, Ljubljana, maj 2000.
- Butler, Judith (1990), *The Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge.

- Butler, Judith, Scott W. Joan. (ur.) (1992), *Feminists Theorize the Political*, New York, London: Routledge.
- Castle-Canerova, Mita (1999), "Equal Opportunities in the Czech Republic and Other East-Central European Countries as Part of the Requirement for Accession to the European Union", *Czech Sociological Review*, VII, št. 2, 236-241.
- Cockburn, Cynthia (1991), *In the Way of Women: Men's Resistance to Sex Equality in Organizations*, London: Macmillan.
- Dobnikar, Mojca (1997), "Feministično socialno delo? Ne, hvala!", v: *Delta, Revija za ženske študije in feministično teorijo*, št. 3-4, vol. 3, 117-130.
- Darcy, Robert, Welch, Susan, Clark, Janet (1994), *Women, Elections & Representation*, Lincoln, London: University of Nebraska Press.
- Dean Jodi (ur.) (1997), *Feminism and the New Democracy - Resiting the Political*, London: SAGE Publications.
- Filadelfiova, Jarmila, Guran, Peter (2000), "Status of Women in the Society", prispevek na mednarodni delavnici "Perspectives for Gender Equality Politics in Central and Eastern Europe", Mirovni inštitut, Ljubljana, maj 2000.
- Filadelfiova, Jarmila, Guran, Peter, Šutorova, Daniela (1999), *Gender Statistics in Slovakia*, Bratislava: The Bratislava International Centre for Family Studies.
- Fink-Hafner, Danica (1996), "Political Parties in Slovenia", prispevek na mednarodni konferenci "The New Democratic Parliaments: The First Years", Ljubljana, Portorož, 24.-26. junij 1996.
- Fink-Hafner, Danica (1997), "Development of Party System", v: Fink-Hafner in Robbins (ur.), *Making a New Nation: The Formation of Slovenia*, Dartmouth: Aldershot.
- Fodor, Eva (1998), "The Political Woman", v: Marilyn Rueschmeyer (ur.), *Women in the Politics of Postcommunist Eastern Europe*, New York, London: M.E.Sharpe, Inc.
- Funk, Nanette, Mueller, Magda (ur.) (1993), *Gender Politics and Post-Communism*, New York, London: Routledge.
- Fuszara, Malgorzata (1993), "Abortion and the Formation of the Public Sphere in Poland", v: Funk, Nanette, Mueller, Magda (ur.), *Gender Politics and Post-Communism*, New York, London: Routledge, 241-251.
- Fuszara, Malgorzata (1997), "Women's Movements in Poland", v: Kaplan, C., Keates, S., Wallach, J. W. (ur.), *Transitions, Environ-*

- ments, Translations. Feminisms in International Politics*, London, New York: Routledge, 128-142.
- Fuszara, Malgorzata (2000), "Gender Equality Measures in Poland - is there a Chance to Introduce Them?", prispevek na mednarodni delavnici "Perspectives for Gender Equality Politics in Central and Eastern Europe", Mirovni inštitut, Ljubljana, maj 2000.
- Gibson, John (1999), "Parties and Voters. The Effects of the Polish Electoral System on Women's Representation", prispevek na mednarodni konferenci "Women's Legislative Representation in Eastern Europe: Ten Years After the Fall", Bergen.
- Gross, Irena Grudzinska (1994), *Constitutionalism in East Central Europe. Discussions in Warsaw, Budapest, Bratislava*, Czechoslovak Committee of the European Cultural Foundation, Bratislava.
- Havelková, Hana (1996), "Ignored But Assumed: Family and Gender Between Public and Private Realm", *Czech Sociological Review*, 1, IV, 63-79.
- Havelková, Hanna (1999a), "Political representation of women and political culture in the Czech Republic", neobjavljen tekst.
- Havelková, Hanna (1999b), "The Political Representation of Women in Mass Media Discourse in the Czech Republic 1990-1998", *Czech Sociological Review*, VII, 2, 145-165
- Havelková, Hanna (2000), "Political Representation of Women in Czech Republic: Political Institutions, Public Polls and Intellectual Discourse", prispevek na mednarodni delavnici "Perspectives for Gender Equality Politics in Central and Eastern Europe", Mirovni inštitut, Ljubljana, maj 2000.
- Hirschman Nancy, Di Stefano, Christine (ur.) (1996), *Revisioning the Political: Feminist Reconstructions of Traditional Concepts in Western Political Theory*, Boulder: Westview Press.
- Ilonszki, Gabriella (2000), "Gloomy Present, Bright Future? A Gender Perspective of Party Politics in Hungary", prispevek na mednarodni delavnici "Perspectives for Gender Equality Politics in Central and Eastern Europe", Mirovni inštitut, Ljubljana, maj 2000.
- Jacquette, Jane, Wolchik, Sharon (1998), *Women and Democracy. Latin America and Central and Eastern Europe*, London, Maryland: The Johns Hopkins University Press
- Jalušič, Vlasta (1994), "Troubles with Democracy: Women and Slovene Independence", v: Benderit, Kraft (ur.), *Independent*

- Slovenia: Origins, Movements, Prospects*, New York: St. Martin's Press, 450-474.
- Jalušič, Vlasta (1997), "Die Geschlechterfrage und die Transformation in Ostmitteleuropa: Kann die Geschlechterparadigme zur 'Transformation des Politischen' beitragen?" (The gender question and the transformation in East and Central Europe: can the gender-paradigm enforce the transformation of politics?), v: Eva Kreisky, Birgit Sauer (eds.), a special issue of the German Political Association Review (*PVS Band*, Fall 1997), 450-474.
- Jalušič, Vlasta (1999), "Gender and Political Transformation in Central and Eastern Europe", *Documentation of the Conference in Vienna: Losers of the 'Wende' - Winners of the EU?*, November, 1998. Vienna: Austrian Political Science Association: Politik und Forum für feministische Diskussionen Geschlecht, 1998, 13-24.
- Jalušič, Vlasta (1999a), "Socially Adapted, Politically Marginalized: Women in Post-Socialist Slovenia", v: Ramet, Sabrina P. (ur.), *Women, Society and Politics in Yugoslavia*, Pennsylvania State University Press, 51-66.
- Jalušič, Vlasta (1999b), "Connecting Citizenship and Gender: The Possibilities of Arendtian Perspective", v: Jähnert Gabrielle et. al. (eds.), *Gender in Transition in Eastern and Central Europe. Proceedings*. Berlin: Trafo Verlag, 153-166.
- Jalušič, Vlasta (2000), "Public Agenda, Women's Groups and Equal Opportunity Politics in Slovenia", prispevek na mednarodni delavnici "Perspectives for Gender Equality Politics in Central and Eastern Europe", Mirovni inštitut, Ljubljana, maj 2000.
- Jedličkova, Petra (2000), "Developing Civil Society in the Czech mednarodni delavnici "Perspectives for Gender Equality Politics in Central and Eastern Europe", Mirovni inštitut, Ljubljana, maj 2000
- Jeram, Jasna (1999), "Ženske in parlamentarne volitve 1996: stališča slovenskih političnih strank", v: *Ženske, politika, demokracija: za večjo prisotnost žensk v politiki*, Ljubljana: Urad za žensko politiko, 265-273.
- Lijphart, Arend (1994), *Electoral Systems and Party Systems, A Study of Twenty-Seven Democracies 1945-1990*, Oxford: Oxford University Press.
- Matland, Richard E. (2000), "A Comparative Analysis of Women's Representation in Eastern Europe", v: *Women's Access to Power*

- in Post Communist Europe*, London: Oxford University Press (v tisku).
- McClune, Emma (1996), "Electoral Gains Dobious, Feminists Say", *The Prague Post*, julij, 24-30, 3.
- Montgomery, Kathleen, Ilonszki, Gabriella (1999), "Explaining the Puzlle of Women`s Representation in The Post-Communist Hungarian National Assembly", prispevek na mednarodni konferenci "Women`s Legislative Representation in Eastern Europe: Ten Years After the Fall", Bergen.
- Musilova, Martina (1999), "Equal Opportunity as a Matter of Public Interest. An Analysis of Institutional and Social Mechanisms", *Czech Sociological Review*, VII, 2, 195-203 Nadace Gender Studies v Praze (1996), *Politika s ženami či bez žen?*, Praga.
- Norris, Pippa, Lovenduski, Joni (1993), *Gender and Party Politics*, London: Sage
- Petö, Andrea (1997), "Hungarian Women in Politics", v: Scott Joan, Kaplan, Cora, Keates Debra (ur.), *Transitions, Environments, Translations*, London: Routledge, 477-498.
- Petö, Andrea (2000), "Women's NGOs in Hungary. Continuity and Change", prispevek na mednarodni delavnici "Perspectives for Gender Equality Politics in Central and Eastern Europe", Mirovni inštitut, Ljubljana, maj 2000.
- Phillips, Anne (1998): "Democracy and Representation: Or, Why Should it Matter Who Our Representatives are", v: Phillips, Anne, *Feminism and Politics*, Oxford University Press, 224-240.
- Phillips, Anne (1995), *The Politics of Presence*, Oxford: Clarendon Press.
- Potuček, Martin (1999), *Not Only the State*, Budapest: Central European University Press
- Rae, Douglas (1967), *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven, London: Yale University Press
- Regulska, Joanna and Graham, Ann (1997), "Expanding Political Space for Women in Poland. An Analysis of Three Communities", in: *Communist and Post-Communist Studies*. Vol 30. No. 1, 65-82.
- Riley, Denise (1988), *Am I That Name? Feminism and the Category of 'Women' in history*, Hound Mills: Macmillian.
- Rueschmeyer, Marilyn (ur.) (1998), *Women in the Politics of Postcommunist Eastern Europe*, Armok, London: M. E. Sharpe, Inc.

- Rule, Wilma (1996), "Electoral Systems, Contextual Factors and Women's Opportunity for Election to Parliament in Twenty-three Democracies", v: *Western Political Quarterly*, september 1996, 477-498.
- Saxonberg, Steven (1999), "Influence From Within? The Attempts of Czech Women's Organisations to Increase Female Representation in Political Parties", prispevek na mednarodni konferenci "Women's Legislative Representation in Eastern Europe: Ten Years After the Fall", Bergen.
- Siemienska, Renata (1998), "Consequences of Economic and Political Changes for Women in Poland", v: Jacquette, Jane, Wolchik, Sharon (ur.), *Women and Democracy. Latin America and Central and Eastern Europe*, London, Maryland: The Johns Hopkins University Press, 125-153.
- Siemienska, Renata (2000), "Political Representation of Women and Mechanisms of Its Creation in Poland", prispevek na mednarodni delavnici "Perspectives for Gender Equality Politics in Central and Eastern Europe", Mirovni inštitut, Ljubljana, maj 2000.
- Stark, Beth, Thomas, Sue, Wilcox, Clyde (1999), "Popular Support in Electing Women in Eastern Europe", prispevek na mednarodni konferenci "Women's Legislative Representation in Eastern Europe: Ten Years After the Fall", Bergen.
- Stetson McBride, Dorothy, Mazur, Amy G. (1995), *Comparative State Feminism. Thousand Oaks*, London, New Delhi: Sage.
- Tomc, Gregor (1999), "Nova sociologija: neenakost iz perspektive kognitivnega družboslovja", v: *Razgledi*, 28.IV.1999, 9 (1136), 8-9.
- Young, Iris (1990), *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, New York: Princeton University Press.
- Vodražka, Miroslav (1996), *Feministicke rozhovory o 'tajnych službach'*, Praga.

DRUGI VIRI

- CEDAW in Ministry of Social and Family Affairs (2000), *The Fourth and Fifth Reports of Hungary to the Comitee for the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. Polish Act Concerning Equal Status of Women and Me* (1996), prepared by Polish feminists.
- Directory of Women's Organizations in Poland* (1997), Varšava: Centrum Promocji Kobiet

- Inter-Parliamentary Union: <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>.
- Inter-Parliamentary Union (oktober 1991), *Women and Political Power. Survey Carried out Among the 150 National Parliaments Existing as of 31*, Series "Reports and Documents", 19, Ženeva.
- KARAT Coalition for Regional Action, (1999a), *Regional Report on Institutional Mechanisms for the Advancement of Women in the Countries of Central and Eastern Europe*, Varšava.
- KARAT Coalition for Regional Action (1999b), *Institutional Mechanisms For the Advancement of Women in Poland During the Period 1995-1998*,
http://www.karat.org/documents/poland_mechanisms.shtml.
- Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic (1999), *The Implementation of the Beijing Action Platform. The National Report of the Slovak Republic*, Bratislava.
- Ministry of Labour and Social Affairs (1999), *Second Periodical Report on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women in the Czech Republic (1995-1999)*, Praga
- Urad za žensko politiko (1997), *Položaj žensk v Sloveniji v devetdesetih*, Poročilo za obdobje 1990-1995, Ljubljana.
- Urad RS za žensko politiko (1994), *Ženske v političnih strankah*, Ljubljana.
- Women in Parliaments (1945-1995)*, A World Statistical Survey, Inter-Parliamentary Union, Series "Reports and Documents", 23, Ženeva 1995.
- Women in Politics and Decision-Making in Late Twentieth Century* (1994), A United Nations Study, New York: United Nations Publications.

INTERVJUJI

- Intervju z Vero Kozmik, direktorico Urada RS za žensko politiko, Ljubljana, maj 2000.
- Intervju z Mojco Dobnikar, SOS telefon za ženske in otroke - žrtve nasilja, Ljubljana, maj 2000.
- Intervju z Urszulo Nowakovsko, Center for Women's Rights, Varšava, september 2000.
- Intervju z Violetto Zentai, MONA Hungary, Budimpešta, september 1999.
- Intervju z Jirino Šiklovo, Center for Gender studies Prague, Praga, september 2000.
- Intervju z Grazyno Kopinsko, neformalna skupina 'Women Also', Varšava, september 2000.

POVZETEK

V projektu "Perspektive politike enakih možnosti v srednji in vzhodni Evropi (Poljska, Češka, Madžarska, Slovaška, Slovenija)" smo izhajali iz dejstva, da v državah te regije kljub ohranjanju spolne diskriminacije in desetletnemu tranzicijskemu obdobju še vedno obstajajo šibki mehanizmi za promocijo spolne enakosti pa tudi redke iniciative za povečanje participacije žensk v politiki. Naš namen je bil raziskati elemente obstoječih politik enakih možnosti ter prizadevanj za večjo participacijo žensk v politiki, njihov izvor, njihove značilnosti in probleme in na tej osnovi oblikovati predloge za spremembe oziroma za strategije politik na tem področju v prihodnosti.

Pri tem smo izhajali iz analize politične kulture, ki ni naklonjena politikam enakih možnosti, saj temelji na liberalnem tržnem modelu in neparticipativnosti v sferi politike in je situirana v kontekstu treh strukturno zgodovinskih elementov - antipolitike, antifeminizma in močnega liberalnega diskurza. Prav zato so problemi strukturne diskriminacije prikriti in tematika enakih možnosti ne more postati pomemben del politične agende. Naša glavna hipoteza je bila, da je za oblikovanje politike enakih možnosti nujno prizadevanje za večjo participacijo žensk v sferi institucionalne politike ter ustvarjanje nove politične agende. Pri tem pa je pomembno sodelovanje dveh sfer politike oziroma možnih področij političnega delovanja - države in institucionalne politike (skupaj s političnimi strankami) ter iniciativ civilne družbe.

V teoretskem delu smo se posebej posvetili problemu aktivnega državljanstva, statusu in razumevanju politike v državah srednje in vzhodne Evrope, ki predstavlja eno od osnovnih dimenzij za razumevanje participacije in prisotnosti žensk v politiki ter za oblikovanje politične agende, ki bo vključevala politiko enakih možnosti. V empiričnem delu smo definirali in izvedli komparativno analizo dveh temeljnih področij, ki zadevata problematiko možnosti za uvedbo politik enakih možnosti v navedenih državah.

Področji zajemata dve skupini subjektov, ki pokrivajo institucionalno strankarsko politiko in nevladne organizacije, torej državo v ožjem smislu in organizirani del civilne družbe.

Na področju institucionalne politike smo primerjali položaje žensk v ustavah in posebnih zakonih, ki so izpeljani iz njih, obstoječe mehanizme za promocijo žensk, stranke in njihov odnos do politike enakih možnosti, volilne sisteme in možnosti žensk v njih. Na področju nevladnih organizacij in civilne družbe smo primerjali politično moč ženskih skupin v civilni družbi, njihov odnos do politike enakih možnosti, predvsem na področju promocije žensk v politiki. Hkrati smo proučevali razmerje javnosti nasploh do politike enakih možnosti ter politično agendo v zadnjih nekaj letih. V tem delu smo poleg zbiranja materialov in dokumentov organizirali znanstveno delavnico z ekspertkami iz držav srednje in vzhodne Evrope ter izvedli vrsto intervjujev z raziskovalkami in aktivistkami v posameznih državah.

Identificirali smo tri obstoječe strategije za oblikovanje politike enakih možnosti - birokratsko, civilnodružbeno in volilno, ki pa so med seboj slabo povezane in ne oblikujejo sistematičnega in učinkovitega pristopa.

TEMELJNE UGOTOVITVE SO NASLEDNJE:

Zakonodaja in elementi nacionalnih mehanizmov za podporo enakim možnostim večinoma obstajajo, a so šibki, nestabilni in neučinkoviti. Njihova formalna in reprezentativna vloga se kaže predvsem spriči zahteve Evropske unije po uvajanju politike enakih možnosti.

Feministični politični aktivizem med nevladnimi organizacijami v državah srednje in vzhodne Evrope je redek, obstaja averzija do kolektivnega delovanja in do institucionalnih ukrepov za povečanje politične participacije. Kljub temu nekaj organizacij podpira te ukrepe, nekatere pa izvajajo tudi usposabljanje za višjo politično participacijo žensk.

Predvsem v pogledu strankarskih politik glede enakih možnosti žensk v politiki se kaže, da so kljub dejstvu, da je naklonjenost večji participaciji žensk v politiki v veliki meri odvisna od ideoloških usmeritev strank, števila strankarskih aktivistk, organizacijskega značaja strank, procesa izbire kandidatov itd., najpomembnejše strukturne rešitve. Le-te pa so pri večini strank v srednji in vzhodni Evropi še vedno nedobrodošle. Hkrati teh

strukturnih rešitev (mehanizmov za promocijo žensk, denimo kvot) ne moremo vzpostaviti ločeno od specifičnih kontekstov in ločeno od vprašanja, kako bi večja prisotnost žensk v politiki vplivala na druge mehanizme spolnih delitev v javnem, privatnem in političnem prostoru.

Na področju politične agende in stališča javnosti do politike enakih možnosti se kaže zavedanje javnosti o dejanski spolni neenakosti na različnih področjih, predvsem pa na političnem. Velik del javnosti, kot kažejo številne javnomnenjske raziskave, ocenjuje, da bi uvedba sistematičnega izenačevanja možnosti prinesla izravnavo obstoječih nepravilnih razlik. Kljub temu splošne podpore enakim možnostim ni, razprave pa se odpirajo predvsem v predvolilnem času.

Kljub temu bi veljalo sklepati, da ob oblikovanju učinkovitega lobija za uvedbo politik in mehanizmov enakih možnosti ter prizadevanja za oblikovanje javne agende uspeh najbrž ne bi izostal. Še posebno ne v primeru, če bi hkrati uspelo izoblikovati mehanizme za izobraževanje in usposabljanje žensk za participacijo v politiki ter temo enakih možnosti uspešno legitimirati z zahtevami Evropske unije. Da bi razprava segla prek načelnih debat o nereprezentiranosti in diskriminaciji, bi bila potrebna združevanje in krepitev obstoječih pluralnih strategij na različnih ravneh (povezati strategije "od spodaj" s strategijami "od zgoraj").

Tu se kaže tudi možnost za nevladne ženske organizacije, ki bi s takšnimi dejavnostmi lahko vplivale na strankarske politike pa tudi na splošnejši sistem vrednot v celotni družbi. Ob tem bi bilo seveda potrebno sodelovanje različnih ženskih organizacij, ki se srečujejo na področju političnega aktivizma in delujejo na področjih, kot so vzgojno in informacijsko delo, svetovanje, delovanje proti nasilju nad ženskami v privatnem in v družbi nasploh, nadzor nad uveljavljanjem pravic žensk itd. Za učinkovitost pa bodo velikega pomena tudi mednarodno povezovanje in financiranje ter sodelovanje z državo, ki je zaenkrat večinoma še slabo, saj država vidi civilno družbo (tradicionalno v teh državah) še vedno kot potencialno konkurentko in ne kot partnerico in (včasih) tudi obratno, civilna družba ne želi sodelovati z državo.